

Matija Krog i radnički pokret u Đurđevcu i okolici

Put učenika, radnika i vojnika do aktivista KPJ

Matija Krog rođen je 22. siječnja 1893. u Škarićevu, općina Krapina. Nikao je u siromašnoj seljačkoj porodici koja je imala svega četiri i pol jutra zemlje. Imao je brata i četiri sestre. Majka Magdalena umrla je 1912, a otac Mijo 1926. Završio je osnovnu školu u Krapinskim Toplicama (oko četiri km od Škarićeva). Od 1907. do 1911. izučio je postolarski zanat u Zagrebu. Nakon toga radio je kao postolarski pomoćnik po nekoliko mjeseci u Zagrebu, Bosanskoj Dubici i Gracu, a od jeseni 1912. do ljeta 1914. u Beču.

U listopadu 1914. pozvan je u 25. domobransku pješaku pukovnicu u Zagrebu. Poslije sedmomjesečne vježbe upućen je na front u Galiciju. Ondje je ostao do veljače 1918. Bio je redov, pisar u satniji, ordonans kod zapovjednika satnije i kaplar, a nakon svršenog šestotjednog kursa – bataljonski telefonist. Obolio je od hladnoće i upućen je na liječenje. Proveo je šest mjeseci u bolnicama u Slovačkoj i Mađarskoj. Pošto je došlo do raspada Austro-Ugarske monarhije, a time i njene vojske, upućen je u koloovozu 1918. u Zagreb. Ondje ga je liječnička komisija zadržala u bolnici još četiri mjeseca, a potom je demobiliziran. To je bilo neposredno nakon ujedinjenja južnoslavenskih zemalja u Kraljevinu SHS, u prosincu 1918.

Matija se sasvim oporavio i potražio zaposlenje. Našao ga je u Đurđevcu kod postolara Franje Hollera, u ožujku 1919. U radnji je bilo zaposleno još pet radnika. Vlasnik je bio zadovoljan njegovim radom i pristao je da Krog ide na usavršavanje krojenja cipela kako bi mogao položiti ispit za samostalnog obrtnika. Dao mu je preporuku za Radničko-produktivnu postolarsku zadrugu u Zagrebu. Ondje je Matija radio godinu dana (od prosinca 1919. do prosinca 1920.). Položio je ispit i dobio obrtnicu. Suradivao je s članovima KPJ. U međuvremenu bio je na dvomjesečnoj vojnoj vježbi u Zagrebu i Varaždinu. Vojnicima je dijelio letke i rasprodavao »Novi svijet«, list KPJ za Hrvatsku i Slavoniju. U jesen 1920. upisao se na marksistički tečaj kojeg je organizirala Mjesna organizacija KPJ u Zagrebu. Za vrijeme trajanja tečaja, od rujna do kraja prosinca 1920. primljen je za člana KPJ, a nakon završetka tečaja dobio je zvanje političkog aktivista KPJ.¹ Istovremeno, pohađao je tečaj esperanta. Upoznao se s metalskim radnikom i aktivistom KPJ Josipom Brozom iz Kumrova s kojim je, kasnije, suradivao na ostvarivanju zadataka KPJ.

U siječnju 1921. vlasti su naredile upravi postolarske zadruge da se otpuste članovi KPJ, pa je Matija izgubio zaposlenje. Mjesna organizacija KPJ našla mu je privremeni posao kod Zagrebačkog električnog tramvaja (ZET). Ondje je radio kao kondukter do svibnja 1921. god. Djelovao je u ilegalnoj partijskoj ćeliji kod ZET-a. Među putnicima dijelio je ilegalni list »Komunist« (tiskan na ciklostilu).

U proljeće 1921. u Oblasnom vijeću KPJ za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, odlučili su da dio partijskih kadrova, koji su pristali da djeluju u ilegalnosti, pošalju na teren kako bi pokrenuli političku aktivnost u mjestima u kojima nije bilo komunista. Matiji Krogu predložili su da se vrati u Đurđevac i zaposli. Dali su mu imena nekolicine radnika iz Đurđevca i Virja s kojima se tražio povezati i pokušati organizirati ilegalnu partijsku ćeliju. Ti radnici (dijelom povratnici iz ruskog zarobljeništva) već su ranije pokazali interes za suradnju s komunistima i nisu se pokolebali nakon zabrane KPJ.² Krog je pristao i krajem svibnja 1921. ponovno se zaposlio u Đurđevcu. Povezao se s tim radnicima i počeo politički djelovati. S nekima se poznao od 1919. pa nije imao teškoća. Do jeseni 1921. okupili su više suradnika i formirali ilegalnu ćeliju od deset članova. Krog je bio sekretar ćelije.³

Dominacija HRSS-a u društveno-političkom životu

Poslije prvog svjetskog rata na đurđevačkom kotaru apsolutnu političku prevlast imala je Hrvatska pučka seljačka stranka, odnosno (od 1919) Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Začeci te stranke datiraju od 1905. kada su formirane prve mjesne organizacije u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Pitomači, Podravske Sesvetama, Podravskom Kloštru i Virju, a 1906. u Kalinovcu, Molvama i Novom Virju. Početkom prvog svjetskog rata (1914) prestale su djelovati. Obnovljene su svršetkom rata, u jesen 1918. Nove organizacije formirane su 1919. u desetak sela. Prvi općinski odbori HRSS-a formirani su u proljeće 1920. u Đurđevcu i Virju, a 1921. u Molvama.⁴ Mada je HRSS i narednih godina bio u fazi organizacionog izgrađivanja (formiranja novih organizacija) faktično je od početka dominirao u političkom životu, jer ga je seljaštvo u cjelini slijedilo. Zbog toga su ostale građanske stranke, prije i poslije prvog svjetskog rata, bile beznačajne (Hrvatska stranka prava, Hrvatska zajednica i, kasnije, Hrvatska federali-



stička seljačka stranka). To se u prvom redu odnosi na njihovo sudjelovanje na izborima, na kojima redovito nisu nailazile na podršku birača (osim Hrvatske zajednice koja je dobila nešto mandata na općinskim izborima 1920).

Slično je bilo i s ostalim građanskim strankama. Na primjer, Hrvatsko-srpska koalicija do rata gotovo da i nije imala svojih predstavnika u općinskim vijećima, iako je imala stanovit broj pristalica, naročito na području ondašnje općine Pitomače (u Velikoj i Maloj Čerešnjevici). Ni nova Demokratska stranka, koja je nastala početkom 1919. od prijašnje koalicije, nije ni po čemu poboljšala svoje pozicije, mada ju je podržavala još i nekolicina činovnika u općinama i kotaru. Dapače, ova stranka, jer je bila pobornica monarhije, centralizma i unitarizma, došla je u izravan sukob s HRSS-om koji se borio za hrvatsku seljačku republiku i federativno uređenje nove države. Budući da se, uglavnom, oslanjala na Srbe⁵ i manji broj državnih činovnika, Demokratska stranka je, osim toga, indirektno izazvala stanovito nepovjerenje hrvatskog seljaštva prema malobrojnim Srbima. Radi toga Srbi su izgubili ne samo interes za stranku nego i politiku. (U stvari, nisu se željeli izolirati

od hrvatskog stanovništva.) Tek raskolom Demokratske stranke, u proljeću 1924. i formiranjem nove Samostalne demokratske stranke (SDS) koja je narednih godina unaprijedila odnose s HRSS-om odnosno (od 1925) s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS-om), Srbi su se zainteresirali za sudjelovanje u političkom životu. Taj je interes naročito porastao, kad su HSS i SDS postigle sporazum o zajedničkom sudjelovanju na izborima u okviru Seljačko-demokratske koalicije, jer su ocijenili da koalicija utire putove prijateljstva i zajedništva s hrvatskim pučanstvom, što se, uglavnom, pokazalo točnim.

Početak 1920. (prije općinskih izbora) bilo je pokušaja, preko pojedinih državnih činovnika, da se na đurđevačkom kotaru pridobije stanovit broj pristalica za Radikalnu stranku koja se poslije ujedinjenja proširila iz Srbije u ostale dijelove zemlje. Ti pokušaji završili su bezuspješno. Radikalna stranka, ni tada ni kasnije, nije imala podršku stanovništva, čak ni među Srbima na koje je, kao i Demokratska stranka, u prvom redu računala. Slično su prošle i ostale režimske stranke koje su se kasnije pokušavale nametnuti kao političke predstavnice naroda, ponekad i uz prisilu.⁶ Dapače, ukoliko je prisila bila jača, utoliko je raslo i neraspoloženje naroda, što je otvaralo na suprotnoj strani prostor za protnakciju nacionalističkih pa i profašističkih snaga, u okviru desnog krila HSS-a ili neke manje nacionalističke stranke.⁷

Pretpostavke o mogućnostima afirmacije radničkih organizacija

Do 1921. nije bilo na đurđevačkom kotaru radničkih stranaka i sindikalnih organizacija. To se može objasniti nepostojanjem većih industrijskih pogona i slabim interesom Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije za to područje. Naime, vodstvo stranke smatralo je da su ondje, zbog političke prevlasti HRSS-a, šanse vrlo male. Stoga nije pokušavalo pronaći suradnike među radnicima i obrtnicima, premda je postojao interes za suradnju kod stanovitog broja osoba. Na drugoj strani, zbog oportunitizma prema radništvu, vodstva mjesnih i općinskih organizacija HRSS-a nisu pokušavala formirati sindikalne podružnice Hrvatskog radničkog saveza, iako su uvjeti za to bili povoljni.

Poslije prvog svjetskog rata, na đurđevačkom kotaru bilo je devet paromlina, četrnaest motornih mlinova (s pogonom na benzin), jedna uljara, četiri ciglane, dvije tvornice opeke i crijepa, jedna bravarija s motornim pogonom na benzin, jedna kovačnica s motornim pogonom na benzin, dvije tvornice octa, jedna bojadisaonica s motornim pogonom na benzin, i dvije tiskare i knjižovežnice.⁸ Osim toga postojalo je više postolarskih, kožarskih, remenarskih, stolarskih, kolarskih, bačvarskih, kovačkih, limarskih, kotlarskih i drugih radnji te mlinova na bilogorskim potocima i Dravi. U svima je bio zaposlen značajan broj stalnih i povremenih radnika (ne računajući vlasnike i članove uže porodice). Ako se tome dodaju radnici u trgovinama, šumarijama i na željnicima, zatim privatni i državni namještenci, prosvjetni radnici i slobodne profesije, onda se može zaključiti da su na kotaru postojale mogućnosti za formiranje i djelovanje radničkih i sindikalnih organizacija. To što dotad takvih organizacija nije bilo, nisu krivi radnici. Među njima bilo je zainteresiranih, kao što je već rečeno, pa ih je trebalo samo organizirati.⁹

U Oblasnom vijeću KPJ za Hrvatsku i Slavoniju uočili su, još prije zabrane KPJ (30. prosinca 1920), da na đurđevačkom području nema organiziranog djelovanja komunista. Slično kao i bivše vodstvo Socijaldemokratske stranke, nisu tome pridavali važnost, što se dade objasniti činjenicom da ondje nije bilo značajnijih koncentracija industrijskog radništva. Seljaštvu se u to doba nije pridavala osobita važnost, premda je ono, poslije oktobarske, a naročito u vrijeme mađarske proleterske revolucije, pokazivalo interes za politička zbivanja odnosno za društvene promjene koje bi dovele do unapređivanja njegova socijalno-ekonomskog položaja. Do takvog interesa dolazilo je dijelom pod utjecajem povratnika s fronta (ili iz ruskog zarobljeništva), dijelom pod utjecajem događaja u susjednoj Mađarskoj, u kojoj su (u selima uz lijevu obalu Drave) brojni Đurđevčani imali znance i rođake, dijelom pod utjecajem naglašenije radikalizacije seljaštva na susjednim kotarima u Podravini i Bilogori, a ponajprije zbog osjećaja vlastite političke obespravljenosti i socijalne nejednakosti. Zacijelo bi, u takvim uvjetima, komunisti našli ondje dobar broj suradnika. Međutim, vodstvo je, najvjerojatnije uslijed opterećenosti drugim poslovima, odložilo pokretanje političke akcije na đurđevačkom području za kasnije. Možda je računalo da će se lokalne političke snage, pod utjecajem općih političkih previranja i snažnog uspona KPJ u zemlji, same pokrenuti u akciju. Ne može se reći da takvih pokušaja nije bilo, ali zna se da oni nisu doveli do rezultata.¹⁰ Isto tako zna se da su poslije pada Mađarske Sovjetske Republike, u kolovozu 1919, uvjeti za afirmaciju komunista na đurđevačkom području postali skromniji. Od brojnih izbjeglica iz Mađarske stanovništvo je doznalo pojedinosti o krvavom obračunu kontrarevolucije s proletarijatom i naprednim snagama, što je, nesumnjivo, na nj djelovalo obeshrabrujuće.

Zeleni kadar i radikalizacija seljaštva

Za područje đurđevačkog kotara značajno je spomenuti da su se, za razliku od susjednih kotara u Podravini i Bilogori, u vrijeme pojave zelenog kadra i dezertiranja iz Austro-Ugarske vojske te pojave ondje znatno slabije manifestirale. Nešto vojnih bjegunaca skrivalo se u klijetima na obroncima Bilogore i u šumama u dolini uz Dravu, ali nema dokaza da su pravili izgrede. U jesen 1918. bilo je između Đurđevca i Drave sumnjivih provala i paljevina, koje su pripisane bjeguncima, ali to nikad nije potvrđeno. Više izgređa počinili su vojnici iz drugih krajeva koji su, u povratku s frontova, prolazili đurđevačkim područjem. Među stanovništvom, u pravilu, do većih uzbuđenja dolazilo je prilikom rekviriranja stoke i namirnica za vojne potrebe. Pošto su rezerve bile iscrpljene i seljaštvo osiromašeno, narod se nadao da će zeleni kadar preoteti od vojnih vlasti rekviriranu stoku i namirnice i povratiti vlasnicima. To se, međutim, nije dogodilo. Ipak, iz toga slijedi zaključak da je stanovništvo bilo naklonjeno zelenom kadru.¹¹

Razlozi zbog kojih se zeleni kadar nije više razmahao na đurđevačkom kotaru (to vrijedi i za neka susjedna naselja na koprivničkom kotaru) daju se lako objasniti. Podravski seljak, po prirodi skroman, marljiv i dobroćudan, bio je tradicionalno okrenut vlastitim brigama, vlastitom domu i porodici. Sve izvan toga nije ga zanimalo. Sa simpatijama odnosio se prema političkim i

socijalnim pokretima koji su ga uvjerovali da se bore za unapređivanje njegova položaja, ali u suštini, od toga nije mnogo očekivao. Zbog toga je nastojao ostati po strani. Tako je i prema zelenom kadru, bez obzira na stanovite simpatije, bio pasivan.

Zatim HRSS, koji se uspio nametnuti podravskom seljaku kao politički pokrovitelj i branitelj nacionalnih i socijalnih prava, zahtijevao je od svojih pristalica, prije i poslije ujedinjenja, mir, red i rad. Aktivnosti stranke, među kojima i Stjepan Radić, obilazili su đurđevačka sela, održavali skupštine i odvrćali pučanstvo od sudjelovanja u revolucionarnim pokretima, suradnje s »boljševicima« i zelenokadrovcima i pružanja podrške bilo kojim snagama koje djeluju izvan HRSS-a. Vojnim bjeguncima obećavali su »pomilovanje«, ako se vrate kućama i ako ne počinje izgrede. To se odnosilo i na zelenokadraše. Doista, Stjepan Radić podnio je na sjednici Narodnog vijeća u Zagrebu, 29. listopada 1918. tzv. prešni prijedlog kojim se predviđalo da se bjegunci i pripadnici zelenog kadra na teritoriju Banske Hrvatske oslobode vojničke zakletve i pozovu kućama, redovnom poslu i poštenom radu. Narodno vijeće izdalo je istog dana proglas kojim se vojnim bjeguncima garantiralo da »neće biti progonjeni niti na odgovornost pozivani«, ako se predaju vlastima, a starijima od četrdeset godina dopušteno je da se vrate svojim domovima. U krajevima gdje pobune ne prestanu, uvest će se prijeki sud.¹²

Praktični potezi HRSS-a naišli su na podršku u pučanstvu i odaziv među bjeguncima. Kad je objavljen proglas Narodnog vijeća, odmah su se vratili kućama (mnogi i prije, ali krišom). Za HRSS bio je to veliki uspjeh. Njegov ugled još je više porastao. Tako je na đurđevačkom području došlo relativno brzo i lako do smirivanja, za razliku od susjednih krajeva u kojima se aktivnost zelenog kadra produžila do ljeta 1919, a negdje i poslije.

Nešto više teškoća imao je HRSS u vezi sa širenjem ideja o oktobarskoj revoluciji i stvaranju vlasti radnika, seljaka i vojnika po uzoru na Lenjinove sovjetze, koje su prenosili povratnici s fronta (ili iz ruskog zarobljeništva).¹³ Poznato je da se dosta vojnika s đurđevačkog područja borilo u Ukrajini. Ondje su potkraj 1917. obustavljene ratne operacije. Ruska vojska zatražila je primirje poslije oktobarske revolucije. Centralne sile su pristale. Među vojnicima, s obje strane fronta, došlo je do bratimljenja i uzajamnog posjećivanja po rovovima. U tome su prednjačili vojnici iz južnoslavenskih zemalja koje su bile pod vlašću Austro-Ugarske monarhije, jer su se lako sporazumijevali s Rusima i Ukrajincima. Sovjetski komesari koristili su te susrete da bi vojnike upoznali sa značenjem oktobarske revolucije. Vojnici su tako stekli prve dojmove o stvaranju nove sovjetske države, upoznali se s prilikama u boljševičkim vojnim odredima i osjetili zadovoljstvo u seljaštvu i građanstvu u najbližoj pozadini oko njih.

Austro-Ugarska vojna komanda uvidjela je opasnost od »zaraze« vojske boljševizmom, pa je zabranila posjete i bratimljenja, ali se ta zabrana posvuda nije dala provesti. Zbog toga zaprijetila je premještanjem neposlušnih na tirolski front. Da bi to izbjegli, mnogi vojnici prešli su u boljševičke odrede u dobrovoljno zarobljeništvo. Među njima je bilo i nekoliko njih s đurđevačkog kotara. Odanle se vratilo u domovinu 1918. oko četrnaest tisuća povratnika. Austro-Ugarska monarhija se već raspadala. Naziralo se ujedinjenje južnoslavenskih zemalja u zajedničku državu. Povratnike je to odu-

ševljavalo. I ne samo to! Odvrćali su novake od odlaska na front, propagirali ideje o revoluciji radnika, seljaka i vojnika i o uspostavljanju sovjetske vlasti u budućoj državi. Tako je došlo do naprijed spomenutog širenja glasova o zajedničkom ustanku vojnih bjegunaca (zele-nokaderaša) i seljaka, te o mogućem prevratu. No, kako se sve to, političkom akcijom HRSS-a relativno brzo i lako stišalo, ideje povratka izgubile su na značenju, tim što su se neki od njih pridružili HRSS-u. HRSS je to iskoristio za afirmaciju svojih organizacija na selima i za jačanje pozicija u novim vlastima. Početkom veljače 1919. organizirao je prikupljanje potpisa na »poruku hrvatskog seljaštva« Mirovnom kongresu u Parizu. »Porukom« se tražilo uspostavljanje hrvatske seljačke republike koja bi s ostalim južnoslavenskim zemljama ušla u federativnu Jugoslaviju. »Poruku« su potpisali svi pristaše HRSS-a na kotaru.¹⁴ Tom prilikom formirano je nekoliko novih mjesnih organizacija HRSS-a.

Međutim, narednih mjeseci došlo je na đurđevačkom području do stanovitog zaokreta pa čak i opadanja interesa za HRSS zbog hapšenja Stjepana Radića, 25. ožujka 1919. (što je pokolebalo brojne pristalice) i zbog uspjeha proleterke revolucije u susjednoj Mađarskoj početkom proljeća 1919, a i zbog oživljavanja ideja prijašnjih i novopristiglih povratnika iz zarobljeništva koji su donosili svježe utiske o SSSR-u kao i snažnog uspona revolucionarnih snaga u zemlji, a prije svega održavanja osnivačkog kongresa SRPJ (k) u Beogradu, u travnju 1919. Nažalost, ta situacija, kako je naprijed konstatirano, nije iskorištena za afirmaciju radničkih i komunističkih organizacija na đurđevačkom kotaru. Kasnije se situacija promijenila, što je išlo na ruku HRSS-u, koji je to znao iskoristiti da bi povratio poljuljane pozicije. I ne samo to! Koristeći se tragedijom mađarskog proletarijata i brojnih izbjeglica, HRSS-ovi aktivisti halvali su mudru politiku glavnog vodstva stranke jer ga je, odvrćajući hrvatsko seljaštvo od suradnje s boljševicima, spasilo od mogućih stradanja. Ne može se reći da takva propaganda nije bila od koristi. Početkom proljeća 1920. formirali su dva općinska odbora HRSS-a i na općinskim izborima odnijeli apsolutnu pobjedu.

Politika HRSS-a u raskoraku s težnjama seljaštva

Mirotvorna politika HRSS-a, ili točnije, prigušivanje radikalizma i težnji hrvatskog seljaštva za stanovitim reformama i poboljšanjem socijalnog položaja na đurđevačkom području, a da se i ne govori o eventualnim revolucionarnim promjenama na selu, imala je i svoje naličje koje ponekad vodstvu HRSS-a nije bilo po volji. Naime, ta politika dolazila je u raskorak sa stvarnim interesima seljaštva. Vodstvo HRSS-a inzistiralo je, prije svega, na bezuvjetnoj poslušnosti članstva, na jačanju organizacija i obaveznoj podršci političkom programu stranke. U prvi plan isticalo se političko i nacionalno pitanje (tj. osvajanje vlasti i stvaranje hrvatske seljačke republike), a tek iza toga dopuštala se mogućnost raspravljanja i o drugim (eventualno socijalnim) pitanjima. U stvari, vodstvo je smatralo da će samim dolaskom HRSS-a na vlast biti zadovoljene težnje seljaštva i otpasti potreba za rješavanjem drugih pitanja.

Đurđevačko seljaštvo (a slično je bilo i drugdje) nije imalo primjedbi na politički program stranke, dapače, podržavalo ga je, ali je željelo da se u većoj mjeri istaknu njegovi interesi. Seljački posjedi bili su relativ-

no sitni.¹⁵ Rat ih je iscrpio. Poslijeratni nameti postali su još veći. Cijene industrijskim proizvodima su porasle, a seljačkim su bile maksimirane. Položaj seljaštva se pogoršao. Obećanja vodstva HRSS-a da će se doći do boljeg stanja kad stranka dođe na vlast, đurđevačkom seljaku nisu bila dovoljno uvjerljiva. Uostalom, na đurđevačkom kotaru stranka je bila na vlasti prije i poslije općinskih izbora 1920, ali do promjene na bolje nije došlo. Seljaštvo je počelo sumnjati u iskrenost vodstva stranke i to se uskoro odrazilo na slabljenju aktivnosti mjesnih i općinskih organizacija.

U vrijeme održavanja općinskih izbora, u ožujku 1920, banske vlasti pustile su Stjepana Radića iz zatvora, ali su ga odmah, zbog istupanja na stranačkim skupovima u Sisku i Galdovu (21. ožujka 1920), ponovno uhapsile. Tim povodom vodstvo HRSS-a donijelo je odluku o obnavljanju »sveopćeg seljačkog štrajka« koji je proglašen prilikom prvog hapšenja, u ožujku 1919. Štrajk je imao trajati sve dotle dok Radić ne bude oslobođen. Da bi štrajk dobio veću podršku, motiviran je još i bojkotom uredbe o maksimiranju cijena seljačkim proizvodima. Seljacima je zabranjena prodaja stoke i poljoprivrednih proizvoda, a seljankama odnošenje namirnica na gradske tržnice. Organizacijama HRSS-a naloženo je da u selima formiraju štrajkačke odbore i straže koji će se brinuti o poštivanju odluke i neposlušnike kažnjavati. Za teže prekršitelje predviđeno je da oni i njihovi potomci budu proglašeni izdajcima seljačkih prava i hrvatske seljačke republike.¹⁶

Na đurđevačkom području štrajk nije dobio podršku (ni u prvom, ni ponovljenom slučaju). Dapače, naišao je na stanovite oblike pasivnog otpora, a bilo je i više neposlušnika. Naročito neposlušne bile su seljanke s područja općina Pitomače, Podravske Sesveta i Podravske Kloštra. Jutarnjim vlakovima odnosile su namirnice na bjelovarsku, a kadikad i zagrebačku tržnicu. Upozorenja bjelovarskih vođa HRSS-a vođama u Đurđevcu da Podravke krše odluku o štrajku, bila su beskorisna. Bjelovarčani su zbog toga naložili štrajkačkoj straži u Velikom Trojstvu da 6. travnja 1920. dočeka vlak iz Podravine, oduzme namirnice i vrati seljanke kućama. Straža je to učinila. Slijedećeg dana straža je ponovno dočekala vlak, ali je naišla na otpor žandara koji su bili u pratnji. U sukobu poginula su dva i ranjeno osam stražara. Ranjen je i jedan žandar. Vlasti su zbog toga dale uhapsiti četrdeset članova štrajkačkog odbora i straže u Velikom Trojstvu i okolici. Seljanke iz Podravine su nakon toga nastavile da odnose namirnice na tržnicu.¹⁷

Događaji u Velikom Trojstvu utjecali su ne samo na pogoršanje odnosa između bjelovarskih i đurđevačkih vođa HRSS-a, nego i na produbljanje nepovjerenja đurđevačkog seljaštva prema politici glavnog vodstva HRSS-a. To što nije došlo do većeg distanciranja seljaštva od HRSS-a, može se zahvaliti brzoj intervenciji žandarmerije i vojske iz Bjelovara koja je rastjerala štrajkačke odbore i straže u Bilogori i Podravini, pohapsila organizatore i omogućila razmjenu dobara između sela i gradova.¹⁸ Glavno vodstvo HRSS-a upućivalo je prijekore đurđevačkim organizacijama zbog pasivnosti u štrajku. Rezultat toga bila je još veća pasivnost. Do koje je mjere dosegla pasivnost, pokazuje i činjenica da jenski nemiri 1920. koje je organizirao HRSS povodom žigosanja i rekviriranja konja za vojsku, nisu naišli na podršku đurđevačkog seljaštva, kao i da od proljeća 1920. do kraja 1921, na đurđevačkom kotaru, aktivisti-

ma HRSS-a nije pošlo za rukom formirati ni jednu novu mjesnu organizaciju. Tek potkraj 1921, uz dosta površnosti, dovršili su poslove oko formiranja Općinskog odbora HRSS-a u Molvama, čije su pripreme započeli još na početku 1920.

Formiranje ilegalne ćelije KPJ i začeci sindikalne aktivnosti

U takvim (naprijed opisanim) društveno-političkim uvjetima na đurđevačkom kotaru (mada to nije sve) Matija Krog formirao je (ujesen 1921) u Đurđevcu ilegalnu partijsku ćeliju od deset članova. Zacijelo, ni mnogo rutiraniji politički aktivisti ne bi taj posao bolje obavili. Pomogli su mu postolarski radnici Dragutin Vrhovski i Janko Goman (s kojima se upoznao 1919) zatim stolar Bolto Dobravec, postolar Luka Horvat Cabajko, trgovački pomoćnik Mijo Kolar Ptica i napredni seljak Ivan Tomrlin. U ćeliji su bili još po jedan postolar, stolar i tipograf.¹⁹ Nacionalni sastav članova KPJ: šest Hrvata, tri Čeha i jedan Mađar. Socijalni sastav: devet radnika i jedan zemljoradnik. Oko ćelije okupilo se više suradnika, među kojima je bilo postolara, mlinara, krojača i naprednih seljaka.²⁰ Krog je pridobio za suradnju nekoliko članova Hrvatskog sokola s kojima se svakodnevno susretao na gimnastičkim vježbama.

Matija Krog podnio je Oblasnom vijeću KPJ u Zagrebu izvještaj o učinjenom. U vijeću bili su zadovoljni. Preloženo je Krogu da jesensko-zimsko razdoblje 1921/1922. iskoristi za teoretsku i idejno-političku izgradnju mladih članova KPJ. U tom cilju opskrbili su ga s odgovarajućom marksističkom literaturom.²¹ Matija je otvorio vlastitu obrtničku radnju u otkupljenom lokalu. Uz radnju bila je i soba za stanovanje, koja je omogućavala da se bez smetnji, poslije radnog vremena, održavaju radni i teoretski sastanci, te kontaktira sa suradnicima. Preko njih rasparčavao je radničku i socijalističku štampu koja je dolazila na njegovu adresu (Radnička štampa odnosno Organizovani radnik, Borba i dr.).

Početkom 1922. Oblasno vijeće KPJ zadalo je partijskoj ćeliji da pokrene akciju za formiranje strukovnih podružnica Nezavisnih sindikata u Đurđevcu. Ćelija je održala sastanak i odlučila da formira malu podružnicu Saveza radnika kožarsko-prerađivačke industrije i obrta (postolari), Saveza drvodjelskih radnika (stolari) i Saveza živežara (prehrambeni radnici). Podružnica Saveza kožaraca registrirana je prije 1. svibnja 1922. Činila su je četiri postolara – člana ilegalne partijske ćelije. Za podružnicu Saveza drvodjelaca prijavila su se dva stolara i za podružnicu živežara dva mlinara, što nije bilo dovoljno za registraciju pa je taj posao odložen za kasnije.²²

Radnički praznik – Prvi maj 1922 – prvi put proslavljen je skromnom svečanošću javno, u okviru Nezavisnih sindikata u Đurđevcu. Desetak radnika, svečarski odjevenih i zakićenih, prošlo je ulicama, posjetilo radnike u drugim radnjama, razgovaralo i veselilo se. Stariji Đurđevčani još se i danas toga sjećaju. Za Matiju Kroga i partijsku ćeliju bila je to prva skromna, ali u sjećanju draga, javna manifestacija. Takva je ostala i u pamćenju brojnih radnika i mještana. Naravno, nije ostala nezapažena ni od žandarmerije koja je prvi put mogla naslutiti da u Đurđevcu ima komunista. Kasnije je tu slutnju potvrdila činjenicama.

Formiranje Kotarskog povjereništva NRPJ u Đurđevcu

Sredinom siječnja 1923. održana je u Beogradu osnivačka skupština Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ). Mjesec dana kasnije (18. veljače 1923) održana je u Križevcima izborna konferencija NRPJ za Bjelovarsko-križevačku županiju i formiran je Privremeni odbor NRPJ. S đurđevačkog kotara konferenciji su prisustvovali Matija Krog, Bolto Dobravec i još dva člana KPJ. Krog je izabran u Privremeni odbor za županiju. Istovremeno utvrđena je lista kandidata NRPJ za skupštinske izbore koji su održani 18. ožujka 1923. Za đurđevački izborni kotar kandidat je bio Matija Krog, a zamjenik Bolto Dobravec.²³ Donijet je zaključak da se preko NRPJ, kao legalne radničke političke organizacije, aktivira sve članstvo ilegalnih partijskih ćelija. Preporučeno je da se u kotarima s više ćelija formiraju kotarski odbori NRPJ, a u kotarima s jednom ćelijom kotarska povjereništva.

Poslije konferencije Privremeni odbor NRPJ objavio je izborni proglas u kojem su navedena imena kandidata i zamjenika za sve izborne kotare na županiji. Svežanj s plakatima donio je u Đurđevac istaknuti bjelovarski komunist Stjepan Šabić iz Tomaša. Pošto se s Krogom upoznao na nedavnoj izbornoj konferenciji, o čemu je, po povratku, razgovarao s Josipom Brozom koji je od 1921. radio kao mašinist u motornom mlinu u Velikom Trojstvu, Broz ga je zamolio da plakate preda Krogu i prenese drugarske pozdrave. Čuvši to, Krog je bio sretan što u blizini ima druga iz rodnog Hrvatskog zagorja. Uzvratio je pozdrave i zaželio da se što prije susretnu.

Slijedećeg jutra članovi partijske ćelije polijepili su plakate po oglasnim pločama i stablima u đurđevačkom parku. Bili su velikog formata i lako uočljivi. Prvi jutarnji prolaznici, među kojima i državni činovnici, zastavljali su se i čitali. Žandarmerija i vlasti odmah su reagirali. Najprije su pozvali Matiju Kroga na ispitivanje u Kotarsko predstojništvo i pokušali iznuditi priznanje da je pripadnik ilegalne KPJ. Razumije se, nisu uspjeli. Odgovorio im je da je pripadnik legalne NRPJ koja ga je na svojoj listi istakla za kandidata, što je u skladu sa zakonom i na što imaju pravo sve političke stranke. To nisu mogli poreći pa su, nemajući drugih dokaza, morali odustati od ispitivanja. Slijedećeg dana poslali su žandare da pretresu Matijinu radnju i stan. Pokušavali su pronaći dokaze pomoću kojih bi ga, eventualno, mogli optužiti za ilegalnu komunističku djelatnost. Žandari su našli nešto literature i novina,²⁴ ali ne i spisak članova KPJ, legitimacije i zapisnike sa sastanka, pa su kotarske vlasti ocijenile da nema uvjeta za krivično gonjenje. Sve se svršilo upozorenjem Matiji da će, u eventualno ponovljenom slučaju, uslijediti oštrije sankcije. Slično upozorenje dobio je i Bolto Dobravec. Pri tome nije isključeno da su kotarski činovnici pokušali kod obojice stvoriti dojam da je postupak vlasti bio blag i korektan.²⁵

Okružni sud u Bjelovaru odbio je verificirati listu kandidata NRPJ za Bjelovarsko-križevačku županiju, jer je ocijenjeno da su predloženi kandidati, mahom poznati kao članovi KPJ iz vremena dok je ova djelovala legalno. Ocijenjeno je da se oni žele reafirmirati u javnosti pod nazivom nove NRPJ, što je bilo točno. Tako je propao pokušaj komunista Bjelovarsko-križevačke županije da sudjeluju na parlamentarnim izborima u ožujku 1923. Za đurđevačku ilegalnu ćeliju KPJ i njenog sekre-

tara Matiju Kroga bio je to prvi javni neuspjeh, mada ne i poraz. Naime, neuspjeh toliko što je izborni plakat objavljen prije nego što je kandidatska lista verificirana. O porazu se pak ne može govoriti jer birajući nisu imali mogućnost da glasaju za komunističke kandidate.²⁶

Ipak, neuspjeh je, unekoliko, poljuljao samopouzdanje đurđevačkih komunista. Zbog prijetnji vlasti s mogućim sankcijama, zbog pojačane prisutnosti nad Matijom i još nekim članovima, oni su privremeno smanjili aktivnost. To se dade nazrijeti i iz činjenice da se nisu usudili organizirati javne manifestacije za radnički praznik – Prvi maj 1923 – tako da je te godine proslava u Đurđevcu prošla nezapaženo. No, nedugo iza toga povratilo im se samopouzdanje i opet su se aktivirali. Zanimali su ih prestali pratiti, smatrajući da za to nema više potrebe. Matija je to iskoristio da u Bjelovaru nabavi robu za radnju. Odlazio je više puta. Sastao se sa Stjepanom Šabićem koji ga je doveo u vezu s Josipom Brozom u Velikom Trojstvu. Kako je putovao vlakom preko Podravskeg Klostra u Bjelovar, mogao je u prolazu, između dva vlaka, svratiti u Veliko Trojstvo. Vjeruje se da ga je Josip Broz ohrabrio i potakao na aktivnost.²⁷ Matija je putovao i nekoliko puta u Zagreb pa se pretpostavlja da je u prolazu svratio u Križevce i razgovarao s rukovodstvom Privremenog odbora NRPJ koje je ondje imalo sjedište.²⁸ Vjeruje se da su mu dali upute o tome što treba raditi.

Ilegalna ćelija održala je u lipnju 1923. sastanak i donijela odluku o formiranju Povjereništva NRPJ za kotar Đurđevac. Povjereništvo je formirano na skupštini koja je održana sredinom srpnja 1923. u Krogovoj radnji. Imalo je osam članova. Matija Krog izabran je za povjerenika (rukovodioca Povjereništva)²⁹ Povjereništvo su činili članovi ilegalne partijske ćelije – njih osmorica (Matija Krog, Luka Horvat Cabajko, Mijo Kolar Ptica, Mavro Han, Alojz Kašner, Ivan Tomrlin, Bolto Dobravec i Dragutin Vrhovski). Time je ćelija, poslije brojnih teškoća, ostvarila odluku izborne skupštine u Križevcima od veljače 1923. i legalizirala svoju djelatnost preko NRPJ. To joj je omogućilo da slijedeću godinu nesmetao djeluje, što je ona donekle iskoristila.

Povjereništvo je pojačalo aktivnost na idejno-političkom uzdizanju članova (održavanje marksističkog kružoka) na jačanju strukovnih podružnica Nezavisnih sindikata i pridobivanju pristalica u građanskim političkim strankama, prije svega u HRSS-u. Pojačana je propaganda radničke i političke štampe i rasparčavano desetak primjeraka listova (Radnik-Delavec, centralno glasilo NRPJ iz Beograda i Borba, organ NRPJ iz Zagreba).

Budući da je Janko Goman u Virju pridobio više radnika i seljaka za suradnju s NRPJ, Povjereništvo je odlučilo da se ondje formira sekcija NRPJ, s tim da u nju prijeđu dva člana đurđevačke partijske ćelije (Goman i još jedan čije ime nije utvrđeno). Cilj je bio da se u okviru sekcije formira ilegalna partijska ćelija. To je ostvareno. Ćelija u Virju imala je tri člana (Janko Goman, Ante Rončević i nepoznati član) i tri kandidata KPJ. Rukovodilac sekcije i ujedno sekretar ćelije bio je Janko Goman.³⁰

U veljači 1924. održana je u Križevcima redovna godišnja skupština NRPJ za Bjelovarsko-križevačku župa-

niju. Skupštini su prisustvovala dva delegata s đurđevačkog kotara – Matija Krog i Janko Goman. Usvojena je rezolucija Treće zemaljske konferencije KPJ (održane u Beogradu od 1. do 4. siječnja 1924. kao Prve zemaljske konferencije NRPJ) o nacionalnom pitanju, federativnom obliku državne zajednice, agrarnom pitanju, jačanju Nezavisnih sindikata, suradnji sa seljaštvom, saveznikom proletarijata, i usklađivanju djelovanja partijskih ćelija s boljševičkim principima itd. Izabrano je novo rukovodstvo NRPJ za županiju od osam članova (od srpnja 1924. prozvano Partijskim rukovodstvom za županiju odnosno okrug Bjelovar). S đurđevačkog kotara za člana rukovodstva ponovno je izabran Matija Krog. Kao predstavnik bjelovarskog kotara u rukovodstvo je, prvi put, izabran Josip Broz iz Velikog Trojstva. Koprivnički kotar predstavljao je Ivan Ledinski Bela iz Novigrada.³¹ Krog je, poslije skupštine, pomogao Beli formirati mjesnu organizaciju NRPJ u Novigradu Podravskeg. Na kraju, skupština u Križevcima, donijela je zaključke o zadacima kotarskih i mjesnih organizacija i povjereništava NRPJ na području županije odnosno okruga.³² Dio zaključaka činili su stavci iz rezolucije Treće zemaljske konferencije KPJ, a dio specifični zadaci pojedinih organizacija i povjereništava na terenu. Među ove, na prvom mjestu, istaknuti su zadaci na širenju NRPJ, formiranju sindikalnih podružnica, suradnji s ljevičarima u HRSS-u i organiziranje predstojeće proslave radničkog praznika – 1. maja 1924.

Poslije križevačke skupštine, Povjereništvo NRPJ u Đurđevcu održalo je više sastanaka. Usvojilo je rezoluciju Treće zemaljske konferencije KPJ i zaključke skupštine. Pokrenulo je akciju za proširenje kruga suradnika među radnicima i seljacima i napravilo program proslave 1. maja 1924. Za strukovne podružnice Nezavisnih sindikata zadobilo je oko tridesetak radnika, među kojima najviše mlinara. Za suradnju s NRPJ pridobilo je više seljaka pa i jednog intelektualca (suca Kotarskog suda). Sekcija NRPJ u Virju također je održala više sastanaka (kojima je najčešće prisustvovao Matija Krog) i proširila krug suradnika.

Proslava 1. maja 1924. obilježena je znatno uspješnije nego prije dvije godine. Limena glazba svirala je budnicu, a potom se u središnjem parku okupila skupina radnika i u povorci, iza glazbe, prošla ulicama Đurđevca. U povorci je bilo, osim članova NRPJ i Nezavisnih sindikata, više radnika iz Braunovog paromlina koji su toga dana obustavili rad. Da bi se otklonila opasnost od moguće intervencije žandarmerije, Povjereništvo NRPJ uspjelo je nagovoriti suca Kotarskog suda da s radničkim vođama stane na čelo povorke. To je sudionicima ulilo sigurnost i pripomoglo da im se u prolazu pridruži još nekoliko radnika. Povorka je otišla u obližnju šumicu Borik gdje je povjerenik Matija Krog održao govor o značenju Prvog maja, međunarodnog praznika radničke klase. Pri tome spomenuo je da samo u SSSR-u mogu radnici taj dan slaviti u slobodi. Poslije govora radnici su se veselili i potom razišli kućama.³³ Članovi sekcije NRPJ u Virju okupili su se u radnji Janka Goman i upriličili skromnu veselicu.

Dobivao se dojam da su đurđevački komunisti prevladali prošlogodišnje slabosti, stekli samopouzdanje i stvorili uvjete za jaču političku i mobilizatorsku aktivnost u okviru Povjereništva NRPJ i strukovnih podružnica Nezavisnih sindikata. To, međutim, nije dugo po-

trajalo. Odlukom ministarskog savjeta u Beogradu od 11. srpnja 1924. zabranjen je rad NRPJ, Nezavisnih sindikata i Saveza radničke omladine Jugoslavije (SROJ). Zabranjena su glasila NRPJ i SROJ-a. Odluka je naišla na otpor organizacija NRPJ, sindikata i SROJ-a, pa je vlada djelomično ublažila zabranu. Dopustila je Nezavisnim sindikatima da nastave radom. Za đurđevačke komuniste to je značilo da opet moraju prijeći u ilegalnost. Pošto su otprije imali iskustva, sada im je, unekoliko, bilo lakše. Orijentirali su se na sindikalne podružnice i na ljevičare u HRSS-u. Tako je prestala djelatnost Povjereništva NRPJ u Đurđevcu, pa je izgubljen i stano vit broj pristalica koji su pridobiveni za suradnju. Istodobno prestala je djelovati sekcija NRPJ u Virju. Na njenom mjestu ostala je ilegalna partijska ćelija.

Stvaranje Republikanskog saveza radnika i seljaka

Poslije zabrane NRPJ Komunistička partija pokrenula je akciju za stvaranje Republikanskog saveza radnika i seljaka (RSRS), ali ne kao političke stranke (jer to režim ne bi dopustio), nego kao izbornog saveza odnosno bloka, poznatog kao Radničko-seljački republikanski blok. Cilj je bio da se oko komunista okupe sve progresivne i lijevo orijentirane snage koje teže demokratizaciji društva i koje bi podržale stvaranje radničko-seljačke vlade. Tom akcijom, u stvari, otvorena je mogućnost komunistima za suradnju s ljevičarima u građanskim političkim strankama na bazi konkretnog programa i stvoreni su uvjeti za veće angažiranje među biračima koji ne pripadaju političkim strankama. Tu se mislilo i na pripadnike nepolitičkih udruženja građana, sportskih, kulturno-prosvjetnih i drugih društava. Za đurđevačke komuniste to je značilo da se područje djelatnosti uveliko proširuje i, što je od posebne važnosti, da su prvi put seljaci dobili ravnopravan tretman s radnicima. U tom smislu zapažen je stav Izvršnog odbora Centralnog vijeća KPJ u Beogradu prema HRSS-u kao najjačoj građanskoj stranci u Hrvatskoj i Slavoniji. U uputama povodom skupštinskih izbora u veljači 1925. navodi se da je KPJ vodila i da će dalje voditi borbu protiv sitnoburžoaskog mentaliteta, pacifističke taktike i sporazumaške politike HRSS-a s kapitalistima na vlasti i dodaje se: »Ali s obzirom da je u toj stranci ogromna većina siromašnog seljaštva koje teži i za socijalnim i za nacionalnim oslobođenjem, i da je naša dužnost da se tim masama približimo i povedemo ih u zajedničku borbu, mi ćemo to najlakše učiniti ako ih u toj borbi odmah sada pomognemo i povedemo tu borbu dalje za radničko-seljačku vlast.«³⁴

Oblasni sekretarijat KPJ u Zagrebu pomogao je potkraj 1924. Partijskom rukovodstvu u Križevcima (koje je poslije zabrane NRPJ nastavilo djelovati u ilegalnosti) na okupljanju pristalica u RSRS i na pripremanju kandidatske liste Radničko-seljačkog republikanskog bloka. S tim u vezi održana je proširena sjednica Partijskog rukovodstva u Križevcima kojoj su, osim članova, prisustvovali sekretari većih partijskih ćelija iz svih kotareva. Utvrđene su kandidatske liste za sve izborne kotare i dogovoreno je o prikupljanju potpisniko-predlagača. Za đurđevački izborni kotar kandidat je bio Matija Krog, postolar iz Đurđevca, a zamjenik Đuro Bošćak, stolarski obrtnik iz Križevaca. Predlagači-potpisnici s đurđevačkog kotara, bili su: Bolto Dobra-

vec, Ivan Tomrlin, Dragutin Vrhovski, svi iz Đurđevca i Janko Goman iz Virja. Listu su potpisala još stotinu i dva predlagača iz ostalih kotara. Na listi za susjedni koprivnički kotar kandidat je bio Franjo Heđi, postolarski radnik iz Zagreba, a zamjenik Ivan Ledinski Bela, seljak i vlasnik sitničarije iz Novigrada Podravskog.³⁵

Predma su predlagači, poučeni iskustvom otprije dvije godine, obavili sve formalnosti u skladu s izbornim zakonodavstvom i pravodobno podnijeli listu na ovjeru, Kraljevski sudbeni stol u Bjelovaru odbio je 9. siječnja 1925. verificirati listu, bez obrazloženja (vjerojatno na intervenciju načelnika okružnog redarstva). Prema tome, komunistima Bjelovarsko-križevačke županije, pa tako i đurđevačkog kotara, ni drugi put nije pošlo za rukom istaći svoju listu na skupštinskim izborima. Sama ta činjenica ukazuje na njihovu odlučnost i ustrajnost da se bore za svoje ciljeve, ali i na zapreke koje su im postavljale vlasti. Ovom prilikom ne može se govoriti o eventualnom javnom neuspjehu jer izborni plakat nije oglašen, pa, s tim u vezi, ni kandidati nisu bili izloženi maltretiranjima žandarmerije. Ipak, može se reći da je kod stanovitog broja članova došlo do slabljenja interesa za rad u ilegalnim partijskim ćelijama, Nezavisnim sindikatima i drugdje, što se kasnije odrazilo na sveukupnu aktivnost KPJ na Bjelovarsko-križevačkoj županiji

Kad su u Izvršnom odboru Centralnog vijeća KPJ doznali da su vlasti odbile verificirati kandidatsku listu Radničko-seljačkog republikanskog bloka na bjelovarsko-križevačkom i još nekim izbornim okruzima u Hrvatskoj i Slavoniji, preporučili su članovima KPJ i njihovim pristalicama u tim okruzima da glasaju za kandidate na listama HRSS-a. Ovi su to učinili. Kandidati HRSS-a na bjelovarsko-križevačkom izbornom okrugu dobili su dotad najveći broj glasova i odnijeli apsolutnu pobjedu.

Međutim, poslije izbora, 27. ožujka 1925. dao je Pavle Radić u ime HRSS-a izjavu u skupštini u Beogradu da priznaje monarhiju, centralistički ustav i državni poradak, što je dovelo do ulaska stranke u vladu. Iz njenog naziva ispuštena je oznaka »republikanska« pa se otad zvala Hrvatska seljačka stranka (HSS). Postupak vodstva HSS-a imao je višestruke političke posljedice. U prvom redu doveo je do polarizacije unutar stranke i do otcjepljenja veće skupine republikanski orijentiranih članova kao i do gubljenja povjerenja seljaštva u vodstvo stranke. Takav postupak omogućio je reafirmaciju manjih nacionalističkih i ekstremističkih stranaka koje su se pokušale nametnuti kao zaštitnice hrvatskog seljaštva i pobornice hrvatske seljačke republike. Zadan je udarac i vodstvu KPJ koje je pripomoglo uspjehu stranke na izborima što je, konkretno, na Bjelovarsko-križevačkoj županiji ostavilo tragove na daljnju aktivnost komunista i nezavisnih sindikata. Bilo je i drugih posljedica.

Na inicijativu Oblasnog sekretarijata KPJ u Zagrebu, Partijsko rukovodstvo u Križevcima sazvalo je 12. srpnja 1925. okružnu konferenciju s predstavnicima RSRS-a iz kotareva i sekretarima partijskih ćelija. Konferencija je održana u obližnjoj šumi kraj Križevaca. Pristupovalo je dvadeset pet osoba. Iz Zagreba došao je delegat Oblasnog sekretarijata KPJ. Održao je duži govor u kojem je, osim općih političkih pitanja, spomenuo postupak vodstva HSS-a i predložio da se pristupi formiranju mjesnih organizacija RSRS-a, s ciljem da se u

njima okupe sve progresivne snage koje su spremne da se bore za radničko seljačku vlast. Zatim su sekretari partijskih ćelija podnijeli izvještaje o političkim prilikama u svojim sredinama, osvrnuli se na previranja u HSS-u poslije ulaska njegovih predstavnika u vladu i o mogućnostima za stvaranje organizacija RSRS-a. Usvojena je odluka (u obliku rezolucije o narednim zadacima) od sedam točaka u kojima se govori o teškim uvjetima života i osiromašenja radnika i seljaka, čemu je uzrok kapitalističko uređenje, osuđuje se postupak vodstva HSS-a, predlaže se formiranje revolucionarnih organizacija RSRS-a, čiji je zadatak da se bore za republiku i ukidanje eksploatacije radnika i seljaka, pozivaju se zastupnici HSS-a da napuste beogradski parlament i pridruže se organizacijama RSRS-a i daju se upute za agitaciju među rednicima i seljacima da se »pridobiju za revolucionarnu organizaciju radnog naroda«. Na kraju, dana je razješnica dotadašnjem Partijskom rukovodstvu i izabrano je novo od pet članova (dva radnika i tri seljaka). Dodaje se da su svi imena i organizacije zadržane u tajnosti kako bi se spriječilo protivnike, »da nas mogu progoniti i smetati nam u radu.«³⁶

U rujnu 1925. održana je još jedna okružna konferencija na kojoj se raspravljalo o političkoj situaciji, podneseni su izvještaji za sve organizacije RSRS-a o ostvarenim zadacima od prošle konferencije i utvrđeni zadaci za buduću rad.³⁷ Ovoj konferenciji nije prisustvovao Matija Krog. On se toga mjeseca oženio što ga je preokupiralo i suzilo mu mogućnosti za političku aktivnost. Premda je i dalje bio član partijskog rukovodstva u Križevcima i sekretar partijske ćelije u Đurđevcu, nije više mogao sve slobodno vrijeme provoditi na zadacima – morao je nešto odvojiti i za suprugu i domaćinstvo. Već slijedeće godine dobio je kćer što ga je još više vezalo uz porodicu. Budući da je stekao ugled među mještanima kao čestit čovjek i izvrstan majstor, nastojao je da bude i dobar muž i otac. Đurđevačka sredina, po svom mentalitetu, ne bi mu oprostila nebrigu i nemar za domaćinstvo i porodicu. O tome je morao voditi računa. Uostalom, vodeći računa o svom ugledu, vodio je brigu i o svojim političkim i organizatorskim zadacima. Bez toga ne bi imao uspjeha. Sredina bi ga brzo izolirala.

Priredba za rudare u Ugljenokopu Velika Čerešnjeva

Poslije neuspjeha u vezi s verificiranjem kandidat-ske liste za parlamentarne izbore u veljači 1925. ilegalne partijske ćelije u Đurđevcu i Virju orijentirale su svoju aktivnost uglavnom u dva smjera: na radništvo, u cilju jačanja strukovnih podružnica nezavisnih sindikata i seljaštva (ljevičare HSS-a) u cilju afirmacije RSRS-a. S tim u vezi, ćelijama su dobrodošle upute i zaključci koji su doneseni na okružnim konferencijama u srpnju i rujnu 1925. kao i članci u zagrebačkoj »Radničkoj borbi« na koju je bilo pretplaćeno više članova KPJ iz obje ćelije. Naravno, bila je dobrodošla i pomoć političkih i sindikalnih aktivista iz susjednih gradova. Povodom toga Matija Krog susreo se više puta u Bjelovaru s Josipom Brozom, Stjepanom Šabićem, Đurom Segovićem i još nekim istaknutim komunistima i molio za savjete i pomoć. Pošto je njihovo kretanje bilo pod prismotrom žandarmerije, oni se nisu mogli lično angažirati,³⁸ ali su mu predložili da pokuša organizirati veću manifestaciju

s rudarima u Ugljenokopu u Velikoj Čerešnjevi.³⁹ Savjetovali su mu da manifestaciji treba dati kulturno-prosvjetno obilježje kako bi se otklonila ili umanjila opasnost od intervencije žandarmerije i kako bi se zainteresiralo rudare da u manifestaciji sudjeluju. Povezali su ga s komunistima u Radničkom pjevačkom društvu »Proleter« u Bjelovaru i dali mu upute, kako bi manifestaciju trebalo organizirati.

Dogovoreno je da RPD »Proleter« upriliči izlet i posjetu rudarima u Velikoj Čerešnjevi te dade priredbu (zborske pjesme, recitacije, zabavni program). Cilj je bio da se partijskim i sindikalnim aktivistima, koji su bili članovi RPD »Proleter«, omogući dodir s rudarima kako bi ih potakli da se sindikalno organiziraju. Partijskoj ćeliji u Đurđevcu time bi se stvorili uvjeti da pridobije rudare za suradnju.

Matija Krog prenio je članovima ćelije razgovore u Bjelovaru. Svi su se suglasili s priredbom u Velikoj Čerešnjevi. Podijelili su zaduženja za povezivanje s rudarskim predradnicima i samu pripremu priredbe. Željeli su da to bude za 1. maj 1925. No, pošto je RPD »Proleter« imao raspoređene nastupe na drugim stranama sve do kraja svibnja, odlučeno je da se priredba održi 20. lipnja 1925. U vezi s proslavom 1. maja u Đurđevcu, ćelija je odlučila da proslava bude što skromnija, kako ne bi došlo do intervencije žandarmerije, što bi moglo poremetiti pripreme u Velikoj Čerešnjevi. Slične instrukcije Krog je dao ćeliji u Virju. Zbog toga se te godine u oba mjesta odustalo od javnih manifestacija za 1. maj. Članovi objiju ćelija, njihovi suradnici i članovi Nezavisnih sindikata okupili su se u većim obrtničkim radnjama i, uz prigodne zdravice i zakuske, proslavili praznik rada.

Pripreme u Velikoj Čerešnjevi obavljene su bez teškoća. Članovi đurđevačke ćelije imali su znanaca među predradnicima i rudarima, što je olakšalo posao. Uprava Ugljenokopa nije pravila zapreke. Priredba je održana kod velikog Schachta (šahta – okno rudnika). Prisustvovali su joj svi rudari. Poslije programa nastavilo se veselje, sklapanje poznanstva, razgovori. Svi su bili zadovoljni. Predveče, okićena rudarska kompozicija, u pratnji rudara, odvezla je članove RPD »Proleter« do željezničke stanice u Pitomači. Rastanak je bio srdčan. Uspjeh iznad očekivanja.⁴⁰

Aktivisti RPD »Proleter« dali su đurđevačkim komunistima imena nekolicine rudara koji su prilikom razgovora pokazali interes za rad u sindikatima. Ovi su ih pokušali angažirati kao sindikalne povjerenike. Imali su stanovitog uspjeha. U svakoj rudarskoj smjeni našli su po nekoliko suradnika koji su pristali da se upišu u sindikat. No, pošto su zbog udaljenosti od Đurđevca veze bile rijetke, nije formirana podružnica. Kasnije, kad je režim pojačao stege, izgledi za uspjeh postali su minimalni. Ipak posjeta RPD »Proleter« ostavila je tragove među rudarima. Oni su otad primali posjete školskih ekskurzija i surađivali s kulturno-prosvjetnim društvima u okolnim selima Bilogore i Podravine. Takvu praksu nisu prekinuli ni poslije zavođenja apsolutističke diktature u siječnju 1929. kada je bila zabranjena svaka sindikalna pa i kulturno-prosvjetna djelatnost.

Isto tako ostali su tragovi pokušaja đurđevačkih komunista da se u Pitomači pridobiju suradnici za Republikanski savez radnika i seljaka u kojem se okupilo više naprednih seljaka i radnika iz Pitomače i rudara iz Velike Čerešnjeve. Ti suradnici doći će do svog izražaja tek pred drugi svjetski rat ili za vrijeme rata.

Politička previranja u HSS-u i drugim građanskim strankama

Poslije priredbe u Velikoj Čerešnjevi, đurđevački i virovski komunisti pokušali su, u skladu s rezolucijom okružne konferencije od 12. srpnja 1925, organizirati grupe suradnika RSRS-a u ostalim većim mjestima na kotaru. Mada nisu očekivali spektakularne rezultate, ipak su zabilježili značajan porast broja pristalica u više mjesta. Stanovite teškoće nanosila im je odredba iz rezolucije u kojoj se RSRS tretira kao »revolucionarna organizacija radnog naroda«. U prijašnjim uputama rečeno je da RSRS ne treba smatrati strankom (jer vlasti ne bi dopustile registraciju), nego izbornim savezom (blokom) što je bilo prihvatljivije. Naime, komunisti su ocijenili da bi stvaranje ilegalnih organizacija RSRS-a bio promašaj, jer se ne bi naišlo na podršku đurđevačkog seljaštva. Ono po svojoj prirodi, pod jakim utjecajem religije, stoljetnim krajiškim stegama i vojničkoj disciplini, nije imalo političkih navika ni iskustava pa ni interesa za politiku. Jednom riječi, od politike seljaštvo nije očekivalo koristi. Ako bi se sada tražilo da ulazi u ilegalnu organizaciju, zbog čega bi moglo imati neugodnosti od žandarmerije, onda bi to, zacijelo, bio promašaj. To ne znači da se ne bi našlo pojedinaca za suradnju, ali njihov bi broj bio ograničen. Komunisti su pak željeli da krug suradnika postane što širi. U tom smislu odlučili su da se ravnaju po prijašnjim uputama i da okupljaju suradnike oko RSRS-a kao izbornog saveza, što drugim riječima znači, da stvaraju skupine političkih istomišljenika koji će se zalagati za stvaranje vlasti radnika i seljaka te za republikansko uređenje države. Smatrali su da će to (za đurđevačke prilike) biti sasvim dovoljno.

Ulazak HSS-a u radikalnu vladu u Beogradu i sve što je s tim uslijedilo, nije naišlo na odobravanje članstva HSS-a i seljaštva na đurđevačkom području, i ne samo na njemu. Naprotiv, to je dovelo do istupanja brojnih prvaka i članova iz stranke, kao i do slabljenja interesa seljaštva za stranku. To se manifestiralo na više načina. Prije svega, (kako je već naprijed rečeno) omogućilo je reafirmaciju manjih nacionalističkih i ekstremističkih stranaka. Tako npr. Hrvatska zajednica (koja je nastala 1919. od pristalica Starčevićeve stranke prava i posve neznatnog broja članova tzv. Napredne demokratske stranke) do 1925. nije imala uspjeha na izborima, premda je imala stanovit broj pristaša u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Novom Virju i Virju. No, kad je HSS ušao u vladu, Zajedničari su oživjeli aktivnost i pokušali prevesti na svoju stranu sve članove HSS-a koji su, zbog republikanskog uvjerenja, napustili stranku ili se distancirali od njenog vodstva. U agitaciji nisu birali sredstva. Iz Virja dolazili su u Đurđevac i ometali skupove članova HSS-a koji su ostali vjerni Stjepanu Radiću. Prijetili su batinama. U Ferdinandovcu i Virju razbijali su prozore članovima općinskih i mjesnih organizacija HSS-a koji su branili politiku glavnog vodstva. Postigli su stanovite rezultate. Početkom 1926. formirali su mjesne organizacije Hrvatske federalističke seljačke stranke (od članova prijašnje Hrvatske zajednice i republikanaca mjesne organizacije Hrvatske zajednice i republikanaca koji su napustili HSS) u Virju od oko 520 (od kojih 120 iz HSS-a), Molvama 50, Đurđevcu 20, Novom Virju 15, Ferdinandovcu 10, Hampovici, Podravskom Kloštru, Podravskim Sesvetama i Šemovcima dva do pet članova.⁴¹

Federalisti su pokušavali uvjeriti seljaštvo da se oni nastavljaju boriti za prava hrvatskog naroda i za hrvatsku seljačku republiku, optužujući pri tome Radića i vodstvo HSS-a za izdaju. Komunisti u Đurđevcu, a naročito u Virju brzo su došli do spoznaje da njihove akcije oko osuđivanja HSS-a zbog ulaska u vladu više koriste federalistima, nego njima samima. To ih je unekoliko pokolebalo, pogotovo kad su shvatili stvarne ciljeve federalista koji su vodili u nacionalizam i separatizam. Morali su mijenjati taktiku. No, njihova politička iskustva, pa ni mogućnosti, nisu se mogli mjeriti sa starim i rutiniranim političarima (frankovcima) među kojima je bilo odvjetnika, bogatih seljaka, trgovaca i gostioničara. Napokon, frakcionaštvo u vodstvima KPJ u Beogradu i Zagrebu dovelo je članove KPJ u zabunu, jer su direktive za rad bile nedorečene, a kadikad i kontroverzne. Tek negdje u drugoj polovici 1926. došle su upute da partijske ćelije nastave svoju samostalnu politiku i da pomoću suradnika u lijevom krilu HSS-a jačaju borbeni savez radnika i seljaka (u stvari, RSRS) te da rade na obnovi hrvatskog nacionalnog seljačkog pokreta »u duhu popularnih parola starog HRSS-a«.

Naravno, i te upute, same po sebi, nisu komunistima u Đurđevcu i Virju mnogo koristile, pogotovo zbog činjenice da su se i federalisti služili »popularnim parolama starog HRSS-a« Ipak, plima federalizma iz druge polovice 1925. i početkom 1926. pojačanom političkom akcijom organizacija HSS-a, bila je zaustavljena, a doskoro i okrenuta na oseku. U stvari, Radić je najavio istupanje HSS-a iz vlade, jer je ocijenio da nije moguće surađivati s Radikalnom strankom, pa se HSS, potkraj 1926. opet našao u opoziciji. Tako se pokušaj hrvatske buržoazije, da sudjeluje u podjeli vlasti sa srpskom buržoazijom, svršio bezuspješno. Prepreka su bili kralj i dvor koji su težili samovlašću i jačanju velikosrpskog hegemonizma, što je bilo u suprotnosti s interesima Radića i HSS-a i hrvatskog naroda u cjelini. Radić je zbog toga izvukao HSS iz vlade, čime je zaustavio osipanje članstva u korist hrvatskih federalista i, donekle, povratio povjerenje seljaštva u HSS. No, nije povratio povjerenje dobrog dijela bivših članova (republikanaca) koji su se u ožujku 1925. distancirali od glavnog vodstva HSS-a, jer su shvatili da su interesi vodstva koje teži za vlašću u raskoraku s interesima hrvatskog seljaštva i ne samo njega. Kako su istovremeno došli do spoznaje da su i ciljevi federalista (nacionalizam i separatizam) u oprečnosti s težnjama naroda, odlučili su da se i od njih distanciraju. To je dovelo do slabljenja federalističkih (frankovačkih) organizacija.

Složenost političkih odnosa u zemlji i previranja u građanskim strankama, prije svega u HSS-u, a otprije i u Demokratskoj stranci (u kojoj je u proljeće 1924. došlo do raskola i formiranja SDS-a), predstavljali su znatne teškoće đurđevačkim i virovskim članovima KPJ i njihovim suradnicima. Ako se tome dodaju ranije spomenute teškoće u vezi s direktivama viših vodstava KPJ, njihovom neredovitošću i sporošću, zatim potreba stroge ilegalnosti i konspirativnosti, onda se donekle može steći predodžba o uvjetima u kojima su djelovali. Zbog toga moralo se pomiriti s činjenicom da će i rezultati na okupljanju suradnika u RSRS-u biti skromni. HSS (odnosno do 1925. HRSS) na đurđevačkom području, unatoč političkom prestižu, nije imao ravnomjernu uzlaznu liniju u svom organizacionom razvoju. Nekad je uspon bio brži, nekad sporiji, a vidjelo se da je bilo i padova. Sve je zavisilo od političkog raspoloženja seljaštva

ili, točnije, od toga u kolikoj su se mjeri praktički politički potezi vodstva stranke podudarali s interesima i težnjama seljaštva. Ranije je navedeno da je, krajem 1918. obnovljeno devet mjesnih organizacija koje su osnovane prije prvog svjetskog rata. Tokom 1919. formirano je devet novih organizacija. To su: Ana, Čepelovac, Donje Zdjelice, Hampovica, Miholjanec, Mičetinac, Molvarske Grede, Severovci i Sirova Katalena. Formirano je još pet organizacija koje u ono vrijeme nisu pripadale đurđevačkom kotaru. To su: Repaš i Ždala (koprivnički kotar) i Stari Gradac, Starogradački Marof i Turnašica (virovitički kotar). Navedeno je, također, da su tokom 1920. formirana dva, a 1921. jedan općinski odbor. Nakon toga došlo je do zastoja, čiji su uzroci, kako je ranije rečeno, bili politički.

Kako bi se prevladala stagnacija u organizacionom razvoju, angažirao se osobno vođa stranke Stjepan Radić. On je početkom 1923. držao govor na predizbornom skupu u Đurđevcu.⁴² Skupu je, osim s đurđevačkog, prisustvovalo dosta pristaša HRSS-a s koprivničkog i virovitičkog kotara. Radić je tom prilikom poticao aktiviste i članove stranke da predizbornu agitaciju koriste za jačanje stranke, upisivanje novih članova i formiranje novih organizacija. Sam je dao inicijativu da se u Đurđevcu formira Kotarski odbor HRSS-a. Održao je poseban sastanak s predstavnicima općinskih i mjesnih organizacija, zastupnicima i kandidatima. Tom je prilikom imenovano i privremeno kotarsko povjereništvo, sa zadatkom da pripremi kotarsku osnivačku skupštinu.⁴³

Rezultati tih nastojanja bili su relativno skromni. Krajem 1923. i početkom 1924. formirano je samo pet novih mjesnih organizacija (Dinjevac, Kozarevac, Prugovac, Suha Katalena i Semovci) i tri općinska odbora (Ferdinadovac, Podravske Sesvete, Podravski Kloštar).⁴⁴ Iza toga opet je došlo do zastoja, čiji su uzroci bili kolebljivost i nezadovoljstvo seljaštva zbog raskoraka službene politike glavnog vodstva stranke i stvarnih interesa seljaštva. To se naročito ispoljilo u vrijeme tzv. agrarne reforme (1924–1926) koju je provodio HRSS u Podravini. Vodstvo HRSS-a željelo je da na području susjednog virovitičkog kotara zadobije političku prevlast pa je onamo organiziralo preseljenje svojih pristaša s đurđevačkog kotara. Cilj je bio da se povratni ili poboljša ravnoteža političkih snaga na virovitičkom kotaru koja je, navodno, poremećana doseljavanjem oko četiri tisuće kolonista iz Srbije i istočne Bosne u razdoblju od 1920. do 1924. Oni su naseljeni na bivše spahijske posjede.

No, pošto se o političkoj ravnoteži na virovitičkom kotaru, u ono vrijeme, nije moglo govoriti jer su komunisti, prije i poslije dolaska kolonista, ondje imali apsolutnu političku prevlast,⁴⁵ stvarni ciljevi glavnog vodstva HRSS-a imali su posve drugačiju pozadinu. Ono je, naime, bilo zabrinuto zbog toga što je pretpostavljalo da će se doseljavanjem nehrvatskog pučanstva (koje nije moglo spriječiti) narušiti etničko jedinstvo virovitičkog teritorija (odnosi se na ravničarski dio kotara). Računalo je da će se to moći spriječiti preseljenjem pristaša HRSS-a s đurđevačkog područja. Pri tome u obzir za preseljenje dolazili su samo aktivisti i »bolji« članovi HRSS-a, čak i ako su dobrog imovnog stanja, a nikako nečlanovi pa čak ni najsiromašniji.⁴⁶ Razumljivo se da je takva »agrarna reforma« izazvala nezadovoljstvo siromašnog seljaštva, što se pokazalo na slabljenju interesa za stranku, a time i na stagniranje njenih organizacija.

Kad je došlo do ulaska HSS-a u vladu, situacija se još pogoršala. Počelo je osipanje organizacija. U međuvremenu pojavile su se razmirice (lične prirode) između Stjepana Radića i jednog od najutjecajnijih prvaka i zastupnika stranke na đurđevačkom kotaru, što je dovelo do raspada već ranije imenovanog kotarskog povjereništva HSS-a.⁴⁷ Nakon istupanja HSS-a iz vlade izgledalo je da će se situacija popraviti, ali od toga nije došlo – dijelom zbog pojačane aktivnosti federalista koji su preveli na svoju stranu dosta pristaša HSS-a, dijelom zbog akcije komunista na okupljanju disidenata (republikanaca) iz HSS-a u RSRS-u i, napokon, dijelom zbog atentata na Radića i zastupnike HSS-a u Beogradu (1928) što je, nesumnjivo, obeshrabilo potencijalne interesente za stranku. Da je to točno potvrđuje činjenica da do 1929. HSS nije formirao na đurđevačkom kotaru ni jednu novu organizaciju. Tek poslije atentata na kralja Aleksandra (1934) i popuštanja diktature došlo je do formiranja Kotarskog odbora HSS-a u Đurđevcu (1934), općinskih odbora u Kalinovcu i Pitomači (1935) i mjesnih organizacija u Budrovcu, Đuretini, Grabrovnici, Grkinama, Kladarama, Lepoj Gredi, Otrovancu i Sedlarici.⁴⁸

Aproksimativna je procjena da je u u kotarskom, osam općinskih i trideset šest mjesnih organizacija bilo upisano oko 9800 članova HSS-a. Od toga otpada na prijašnju općinu Đurđevac oko 1100 članova, Ferdinadovac 1100, Kalinovac 600, Molve 700, Pitomaču 2100, Podravski Kloštar 1300, Podravske Sesvete 900 i Virje oko 2000 članova.⁴⁹

RSRS kao baza za jedinstvo naprednih snaga

Drugu polovicu 1925. i prvu polovicu 1926. obilježila je politička ofenziva komunista na jednoj i federalista na drugoj strani da prevedu na svoju stranu ili u svoje redove što više disidenata iz HSS-a. Komunisti su svoju akciju proširili još i na sindikate, zatim na seljake bez stranačke pripadnosti (naročito na bivše povratnike iz ruskog zarobljeništva) i napokon, na pristaše nove Samostalne Demokratske stranke koja je popravila odnose s HSS-om, riskirajući da, zajedno s njim, padne u nemilost režima. O rezultatima koje su postigli federalisti bilo je naprijed govora (mada to nije sve). Ne može se reći da nisu imali uspjeha. Naprotiv, postigli su više nego na nekim susjednim područjima u Podravini. No, pošto su i oni bili proganjani od režima, što ih je sve više odvodilo u ekstremizam i ustaštvo, izgubili su dosta pristaša. To je kasnije (naročito u vrijeme drugog svjetskog rata) imalo za posljedicu da ustaški pokret ostane u relativno uskim okvirima, (mnogo užim od onog što je očekivao ustaški poglavnik koji je na đurđevačkom području imao više znanaca).⁵⁰

Nasuprot federalistima, početni uspjesi komunisti bili su znatno skromniji. No, njihovi pristalice odlikovali su se političkim kvalitetama koje su nedostajale federalistima. Komunisti su, kako je ranije rečeno, okupljali one pristalice (točnije: suradnike) koji su, prije svega, riješili da se bore za vlast radnika i seljaka (dakle, klasni suradnici). Iza toga dolazilo je njihovo republikansko uvjerenje i težnja za nacionalnom emancipacijom (što bi se moglo staviti pod zajednički naziv: politički suradnici). Kad su odlučili da Republikanski savez radnika i seljaka bude mjesto okupljanja suradnika (sredinom 1925) i kad su ocijenili da to ne treba biti čvrsta organi-

zacija nego izborni savez, đurđevački i virovski komunisti bili su već svjesni činjenice da će borba za uspostavljanje vlasti radnika i seljaka biti duga i teška te da joj zbog toga treba postaviti solidne temelje. U tom smislu treba promatrati njihov oprez prema svakom pojedincu kojeg su pokušali pridobiti za suradnju.

Đurđevačka partijska ćelija, zahvaljujući političkom iskustvu njenog sekretara Matije Kroga i zalaganju svih članova, postigla je zapažen uspjeh u Đurđevcu već i time što je odvratila disidente (republikance) iz HSS-a da prijeđu na stranu federalista. Stanovit broj pridobila je za suradnju u okviru RSRS-a. Preko njih, ili na drugi način, pridobila je nešto suradnika u Ferdinandovcu, Kalinovcu, Podravskim Sesvetama i još nekim mjestima u kojima je, također, spriječila federaliste da ne postignu zapaženije rezultate. Virovska partijska ćelija i njen sekretar Janko Goman bili su u znatno nepovoljnijem položaju od Đurđevčana. U Virju su federalisti (odnosno pravaši, frankovci) imali tradicionalno jako uporište, možda jedno od najjačih u Podravini i, kad je došlo do osipanja HSS-a (1925/1926) preveli su na svoju stranu oko 120 disidenata. Nasuprot tome komunisti su pridobili za suradnju u RSRS-u sasvim neznatan broj. Slično ili nešto više postigli su u Molvama, Molvarskim Gredama, Šemovcima i još nekim mjestima.

Budući da partijske ćelije, iz razumljivih razloga, nisu pravile spiskove suradnika RSRS-a, ne može se znati koliko su i u kojim mjestima zadobile pristasa. Može se dati približna procjena i to samo za ondašnje članove mjesnih i općinskih odbora HSS-a i Kotarskog povjereništva u Đurđevcu, koji su prešli na stranu RSRS-a. Oni su zbog dosljedne republikanske orijentacije (kako u HSS-u, tako i u RSRS-u) popularno nazvani republikancima i taj su naziv zadržali doživotno. Gotovo svi su se, poslije privremenog razlaza s HSS-om, ponovno vratili u stranku i nastavili obavljati prijašnje funkcije, ali su već tada (1926/1927) formirali jako ljevičarsko krilo koje je, pred početak drugog svjetskog rata, još više ojačalo. Zahvaljujući činjenici da su se s komunistima zbližili u okviru RSRS-a, oni su i kasnije, kad je RSRS prestao postojati (1929) ostali vjerni suradnici KPJ. To se dade dokazati podatkom da su upravo ti ljudi pomogli komunistima, poslije 1935. u okupljanju suradnika u Narodnom frontu (Đurđevac, Kalinovac, Pitomača, Podravski Kloštar, Prugovac), a poslije 1938. u formiranju Stranke radnog naroda u navedenim i još nekim mjestima (Grkine, Ferdinandovac, Miholjanec, Stari Gradac, Šemovci, Velika Cerešnjevica, Virje i dr.).⁵¹ Napokon, svi ti ljudi, osim onih kojima to godine nisu dopustile, surađivali su s NOP-om u toku drugog svjetskog rata i dosta ih je bilo na visokim funkcijama u NOO-ima, političkim organizacijama i vojnim formacijama.⁵²

Prema tome, uz sve ograde o skromnom uspjehu komunista na okupljanju suradnika u RSRS-u, kasniji događaji pokazali su da su upravo ti suradnici udarili temelje đurđevačkoj političkoj ljevici koja je pomogla komunistima da, pred početak i u toku drugog svjetskog rata, prošire svoj utjecaj u gotovo sva mjesta na đurđevačkom kotaru. Ukupno je pridobijeno u RSRS oko četrdeset osam viđenijih funkcionara iz Kotarskog povjereništva u Đurđevcu i općinskih i mjesnih odbora HSS-a s područja kotara. Od toga u Đurđevcu devet, Ferdinandovcu sedam, Kalinovcu pet, Podravskim Sesvetama pet, Molvarskim Gredama tri, zatim Čepolovcu, Molvama, Podravskom Kloštru, Sirovoj Kataleni, Se-

movcima i Virju po dva i Budrovcu, Dinjevcu, Grkina-ma, Novom Virju, Lepoj Gredi, Pitomači i Prugovcu po jedan.⁵³ Svi su sudjelovali u NOB-u. Četvorica su poginula (Petar Matočec iz Grkina, Petar Francina iz Đurđevca, Mato Kaić iz Kalinovca i Vilim Hegeđušić iz Molvarskih Greda), a više ih je terorizirano od okupatorske i kvsilniške vojske.

Ako se navedenom (poznatom) broju suradnika RSRS-a doda nepoznati broj (a zna se da je bio neusporedivo veći), ako se uzmu u obzir prijašnji suradnici partijskih ćelija u Đurđevcu, Virju i još nekim mjestima, zatim članovi strukovnih podružnica Nezavisnih sindikata i drugi radnici, omladinci, onda se može donekle, steći predodžba o potencijalnim političkim snagama s kojima su komunisti na đurđevačkom području računali krajem 1926. Zacijelo, te su snage premašila sva očekivanja. No, ne treba smetnuti s uma činjenicu da su članovi partijskih ćelija, u tom cilju, uložili maksimalne napore. Oni su, naime, željeli da učine sve potrebne političke predradnje kako bi se sljedeće (1927) godine, kada će se održati lokalni, oblasni i parlamentarni izbori, osigurao uspjeh kandidata na listama RSRS-a. Na to ih je obavezalo Partijsko rukovodstvo iz Križevaca. Matija Krog odlazio je više puta na sastanke i, po povratku, upoznao članove sa zaključcima, donosio štampu i marksističku literaturu. Na sastancima Partijskog rukovodstva bilo je govora o mogućim kandidatima za pojedine izborne kotare. Za Đurđevac bio je, ponovno, za poslaničkog kandidata predložen Matija Krog. Njegov zamjenik trebao je biti jedan od viđenijih republikanaca – ljevičara iz HSS-a (Valent Hodalić iz Đurđevca). Za lokalna i oblasno vijeće trebalo je kandidirati više članova KPJ, radnika i ljevičara iz HSS-a.

Međutim, kad su policijske vlasti u Bjelovaru doznale za namjeru komunista, pojačanim represalijama dale su na znanje da će spriječiti verifikaciju kandidatskih lista RSRS-a na bjelovarsko-križevačkom izbornom okrugu. To je značilo da će naporu komunista, što se tiče isticanja kandidatskih lista, i po treći put, biti uzaludni. U Partijskom rukovodstvu ocijenili su da bi čak i pokušaji isticanja lista samo na nekim kotarima bili riskantni, jer bi se time otkrila imena kandidata i predlagača, što bi ovima moglo donijeti neugodne posljedice. Opomena je bila i uvođenje stroge policijske prisutnosti nad sekretarom Partijskog rukovodstva Draganom Dužancem, učiteljem iz Križevaca koji je zbog toga dobio premještaj izvan područja zagrebačke oblasti. Time je ostalo upražnjeno mjesto sekretara, pa je Partijsko rukovodstvo na tu funkciju imenovalo Đuru Boščaka, stolarskog obrtnika iz Križevaca. No, ni od njega se nije moglo mnogo očekivati jer ga je križevačka žandarmerija držala na oku.

Budući da je otprije došlo do poboljšanja političkih odnosa između vodstava HSS-a i SDS-a, što je strankama omogućilo zajedničko istupanje na izborima u okviru Seljačko-demokratske koalicije, Partijsko rukovodstvo u Križevcima donijelo je definitivnu odluku da ne istiche svoje kandidate na listama RSRS-a. Sugerirano je partijskim ćelijama, sindikalnim podružnicama i suradnicima RSRS-a da se pridruže Seljačko-demokratskoj koaliciji i na njenim listama istaknu svoje kandidate, ali da izbjegnju isticanje poznatijih komunista. Ovo zbog toga jer je Seljačko-demokratska koalicija, bez obzira na svoju demokratsku orijentaciju ipak, u suštini, izborni savez buržoaskih stranaka, uz koji nije uputno vezati imena komunista, barem ne onih poznatijih. Osim toga,

u Seljačko-demokratsku koaliciju pokušali su se uvući federalisti jer nisu imali uvjeta za samostalno isticanje i uspjeh svojih kandidata, što je, također, za komuniste značilo da moraju biti oprezniji.⁵⁴ Progurali su nekoliko kandidata na listama za općinska vijeća. No, najveći uspjeh na đurđevačkom kotaru postigli su republikanci iz HSS-a i to ponajviše zaslugom komunista i suradnika RSRŠ-a. Njihov kandidat na skupštinskim izborima koji su održani 11. rujna 1927. bio je Valent Hodalić (1868–1944), zemljoradnik iz Đurđevca. Dobio je dotad najveći broj glasova. Hodalić je bio jedan od istaknutih suradnika RSRŠ-a od 1926. godine.

Unatoč tome što komunistima na đurđevačkom kotaru, zbog zapreka koje su činile vlasti, nije pošlo za rukom da u tri uzastopna pokušaja istaknu svoje kandidate, ne može se govoriti o neuspjehu u njihovoj sveukupnoj djelatnosti. Naprotiv, uspjeh je bio veći nego što su oni mogli pretpostaviti. Konačno, gledano s poslijeratnog stanovišta, isticanje i uspjeh komunističkih kandidata na izborima u ono vrijeme nije, u osnovi, ništa mijenjao. Vlast je i dalje bila u rukama buržoazije. Do nje se moglo doći samo revolucijom. Revoluciju je, međutim, trebalo pripremiti. To je tek kasnije postalo jasno. Stvaranjem širokog kruga suradnika u okviru RSRŠ-a (popularne đurđevačke republikanske ljevice) članovi đurđevačke i virovske partijske ćelije, kao začetnici i nosioci radničkog pokreta, u razdoblju od 1921. do 1929. stvorili su i osnovne preduvjete za okupljanje i jačanje revolucionarnih snaga koje će doći do punog izražaja tek u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. U tome je njihova neosporna zasluga. Dio te zasluge pripada i Matiji Krogu za koga nije neskromno reći da je bio revolucionar i vođa radničkog i komunističkog pokreta u Đurđevcu i okoliću.

Uvođenjem apsolutističke diktature u siječnju 1929. režimu je pošlo za rukom da u cijeloj zemlji, pa tako i u Đurđevcu, zaustavi proces okupljanja revolucionarnih snaga oko komunista i da ih, za više godina, potisne u ilegalnost. No, čim su stegle diktature popucale zbog unutrašnjeg pritiska, te su snage ponovno oživjele, u većem broju i još bolje organizirane. To su kasniji događaji u cijelosti potvrdili.

Odlazak Matije Kroga iz Đurđevca

Koliko god, gledano s današnjeg stanovišta, tri neuspjela pokušaja isticanja kandidatske liste na đurđevačkom kotaru ne znače i neuspjeh đurđevačkih komunista (nego naprotiv, svjedoče o njihovoj agilnosti i ukazuju na brojne prepreke koje nije bilo moguće premostiti) ipak, ne može se reći da nisu neugodno djelovali na Matiju Kroga. Naime, već i sama činjenica da se o njemu, u tri navrata, govorilo kao o poslaničkom kandidatu, makar i potencijalnom (a u stvari, progonjenom od režima) kod neobaviještenih je mogla izazvati nedomoticu i nesuvisle komentare, a reakcionarnim i konzervativnim snagama mogla je poslužiti za političke intrige i špekulacije. Matija je to doskoro osjetio. Osjetili su i drugi komunisti i suradnici. Sve ih je to tištilo, a ponajviše nemoć da bilo što promijene. Žandari su ih sve češće posjećivali, uhodili i pokušavali im napakostiti.

Ipak to nije bio glavni razlog da je Matija odlučio preseliti u Veliki Grđevac. O svemu tome razgovarao je s članovima Partijskog rukovodstva u Križevcima. Upoznao je rukovodstvo sa svojim materijalnim stanjem i pokazao da je preseljenje u Veliki Grđevac familijarne naravi, a ne iz straha da će radi svog djelovanja propa-

dati materijalno. Stekao je reputaciju dobrog majstora i imao je više mušterija od bilo kojeg drugog postolara. Samo za godinu dana, od 1921. do 1922, otkupio je radnju, strojeve i pribor od bivšeg vlasnika i nastavio samostalnim obrtom. Godinu dana kasnije kupio je gradilište za kuću i radnju u Zagrebu, kamo se namjeravao preseliti. Razumije se, gradnju je planirao u ovisnosti sa zaradom. Poslije zenidbe (1925) planovi su se unekoliko izmijenili i rokovi gradnje produljili. Žena je imala rodbinu u Velikom Grđevcu, kotar Grubišno Polje. Željela je da se presele onamo, a kuća u Zagrebu kad bude dovršena, bit će za školovanje i stanovanje djece. Matija se s tim složio, ali kao član Partijskog rukovodstva u Križevcima, povjerenik za kotar Đurđevac i sekretar ćelije u Đurđevcu, nije mogao preseliti bez odobrenja Partije. Partije ja postavljala zadatke i zahtijevala da djeluje u Đurđevcu. Matija je, uz to, žudio i za ličnim obrazovanjem. Znao je da se marksizam ne može razumjeti bez osnovne naobrazbe. Znao je i to da mu je kao partijskom aktivistu domet ograničen bez boljeg poznavanja marksizma. Tokom 1926. i 1927. položio je dva zaredna realne gimnazije u Đurđevcu. Namjeravao je dalje. Međutim, neuspjeh s trećom kandidaturom ostavio je tragove. Žandari su mu sve više dosađivali. Žena ga je uporno nagovarala na preseljenje u Veliki Grđevac.

U Partijskom rukovodstvu nisu se protivili Matijinom prelasku u Veliki Grđevac. Dapače, ondje im je bio potreban dobar aktivist koji bi postavio temelje komunističkom i radničkom pokretu na grubišnopolskom kotaru. Dotad su u svim kotarima na području Bjelovarsko-križevačke županije postojale partijske ćelije ili barem dobre grupe suradnika RSRŠ-a, dok na grubišnopolskom nije bilo ni jednog ni drugog. Dakle, u načelu, suglasili su se s preseljenjem, ali prije toga inzistirali su da dovrši poslove oko agitacije za skupštinske izbore. Željeli su osigurati uspjeh kandidatu đurđevačke republikanske ljevice. Smatrali su da to Matija može učiniti. On ih je uvjerio da tu nema problema. Kako se vidjelo, uspjeh ljevičarskog kandidata bio je veći od svih očekivanja. U rukovodstvu su tek tada ocijenili da su na đurđevačkom kotaru stvorene solidne osnove za trajnu afirmaciju progresivnih snaga i odali su zasluženo priznanje svom članu i saborcu Matiji Krogu.

U svibnju 1927. Matija Krog zakupio je lokal u Velikom Grđevcu i otvorio radnju u kojoj je zaposlio jednog pomoćnika. U Đurđevcu nastavio je s dovršavanjem poslova za ranije primljene narudžbe. No, kad su mušterije doznale za njegov odlazak, povećao se broj novih narudžbi pa su se poslovi produžili do prosinca 1927. U međuvremenu bilo je poslova u vezi s izborima i oko predaje partijske ćelije novom sekretaru Bolti Dobravcu, upoznavanje s ilegalnim vezama na terenu i s kanalima preko kojih su tekle veza za Križevce, što je povećalo opseg poslova. Matija ih je svladao i potkraj prosinca 1927. preselio se u Veliki Grđevac. Na odlasku upriličio je drugarsku veselicu s članovima partijske ćelije i Nezavisnih sindikata. Bilo je dirljivo. Poželjeli su mu uspjeh u novoj sredini.

Partijske ćelije u Đurđevcu i Virju, tri strukovne podružnice Nezavisnih sindikata u Đurđevcu, grupa sindikalnih aktivista u Ugljenokopu u Velikoj Čerešnjevici i brojne skupine suradnika RSRŠ-a na đurđevačkom kotaru nastavili su djelovati sve do uvođenja apsolutističke diktature 6. siječnja 1929. Tada su morali prestati. Svi viđeniji komunisti, sindikalni aktivisti i ljevičari stavljeni su pod prismotru žandara, a nekolicina je bila

hapšena i ispitivana. To je potrajalo više godina. Do obnavljanja partijske, sindikalne i druge aktivnosti, kako je već rečeno, došlo je tek početkom 1935. godine.

Politička aktivnost Matije Kroga na grubišnopoljskom kotaru

Držeći se instrukcije Partijskog rukovodstva, Matija je pokušao okupiti grupe suradnika RSRS-a u Velikom Grđevcu i ostalim mjestima grubišnopoljskog kotara. Naravno, bilo mu je potrebno stanovito vrijeme da se upozna sa sredinom i ljudima, pa tek iza toga da se pokažu rezultati. No, nedugo iza doseljenja počeli su ga »posjećivati« grđevački žandari. Dobili su iz Đurđevca njegov dosje da je komunist. Bio im je to prvi slučaj, ako se izuzme stanovit broj bivših povratnika iz ruskog zarobljeništva na koje su motrili zbog navodnog širenja komunizma, u razdoblju od 1918. do 1920. Ti povratnici, međutim, nisu bili međusobno povezani niti su pripadali Komunističkoj partiji Jugoslavije. Na njih se s vremenom zaboravilo. Matija se upravo za njih interesirao. Želio je razgovarati o uspomenu s fronta i, poslije toga, zna se, o politici.

Ako se u ratu može govoriti o sreći, onda je ona, donekle, Matiji bila naklonjena u prvom svjetskom ratu. Na frontu proveo je trideset tri mjeseca, a da nije sudjelovao ni u jednoj većoj ofenzivi ili protuofenzivi. Kad je stigao na front s Desetim domobranskim pohodnim bataljonom, početkom lipnja 1915, Austro-Ugarska vojska upravo je dovršavala protuofenzivu kojom je povratila ranije izgubljene teritorij unutar austro-ugarske granice. Nakon toga nastavio se dosadni vojnički život u rovovima. Krajem svibnja 1916. dobio je Matija tridesetodnevni dopust. Samo nekoliko dana kasnije, od 4. do 10. lipnja 1916, ruska caristička vojska izvela je najžešću ofenzivu i potisnula s fronta austro-ugarsku carsku vojsku. Odmah je organizirana velika protuofenziva i povraćeni su prijašnji položaji. Front je posjetio austro-ugarski car. Matija se vratio s dopusta kad je sve bilo svršeno. Opet se nastavio rovovski život. Šest mjeseci kasnije postao je pisar i ordonans zapovjednika satnije. Bilo mu je lakše.

Slijedeći tridesetodnevni dopust dobio je 4. lipnja 1917. Tek što je stigao u Hrvatsko zagorje, novine su obavile da su Rusi opet otpočeli ofenzivu, ali nešto slabiju od prošlogodišnje, pa su austro-ugarski vojnici s lakoćom povratili izgubljeni teritorij. Kad se vratio, u rovovima je bilo sve po prijašnjem. Upućen je na šestotjedni kurs za bataljonskog telefonistu. Dobio je unapređenje za kaplara. Kod telefona bilo je zabavnije. No, dugotrajni život u rovovima ostavio je posljedice: obolio je od hladnoće i vlage na bubrege i mjehur. Pojavila se reuma. Na frontu vladalo je primirje. Vojnici iz prednje linije pričali su o promjenama na protivnoj strani. Ondje više nije bila caristička vojska nego crveni odredi koji žele mir i posjećivanje u rovovima. Nekoliko domobrana prešlo je na njihovu stranu. Svi žele mir. Viša komanda poduzela je mjere da spriječi »boljševizaciju« svoje vojske. Rezultati su beznačajni. Vojnici hoće kući. Matijina bolest se pogoršala. Upućen je u bolnicu u veljači 1918. Na front se više nije vraćao.

Svaki vojnik, pa i Matija, volio je razgovarati o doživljajima na frontu. U Đurđevcu imao je više ratnih drugova s kojima je osvjedočavao sjećanja. Neki od njih bili su članovi partijske ćelije, a više ih je surađivalo u RSRS-u. U susretima s Josipom Brozom u Bjelovaru, Velikom

Trojstvu i na sastancima Partijskog rukovodstva u Križevcima, također su evocirane uspomene. Brozovi doživljaji bili su zanimljivi. Volio je o njima govoriti. Matija ga je rado slušao.

U Velikom Grđevcu Matija se doskoro upoznao s više bivših ratnika za koje se znalo da su prvih godina iza rata propagirali ideje o sovjetskoj vlasti, po uzoru na sovjete u SSSR-u. Među poznatijima bili su Nikola Domuzin, Viktor Kelemen i Josip Zečević. Postali su bliski prijatelji. Pomoću njih Matija je ubrzo okupio grupu od osam suradnika RSRS-a. Pošto su neki kao ljevičari-republikanci bili vrlo ugledni u mjestu i okolici, namjeravali su na slijedećim izborima prvi put istaknuti kandidatsku listu RSRS-a. Vjerovali su da bi ih birači podržali. Međutim, od isticanja liste nije došlo. Uvedena je diktatura. Matijini naponi nisu mogli donijeti rezultate.

Žandari su, nedugo poslije Matijina dolaska, doznali da je okupio grupu suradnika RSRS-a i preko njih razdijelio komunističke letke u Velikom Grđevcu. Pretresli su mu radnju i stan, a 15. ožujka 1928. uhapsili ga i odveli u Bjelovar. Ispitivan je do 21. ožujka 1928. Priznao je da se udružio sa osam istomišljenika u RSRS-u s ciljem da istaknu svoje kandidate na slijedećim izborima. To je u skladu sa zakonom i policija nema pravo ometati udruživanje građana. Nisu mogli poreći. No, zanimalo ih je otkud mu komunistički leci. Odgovorio je da se letke tiskao RSRS i da se u njima ne spominje riječ komunizam. Zatražio je da mu dovedu odvjetnika kako bi mogao podnijeti tužbu za naknadu štete zbog dangube u zatvoru, jer su ga državni činovnici krivo optužili. To ih je pokolebalo, pa su ga pustili. Pri tome stavili su mu do znanja da od isticanja kandidatske liste neće biti ništa. U tome se nisu prevarili.

Poslije izlaska iz zatvora Matija je obavijestio Partijsko rukovodstvo u Križevcima o svemu što se dogodilo. Ondanle su mu javili da je sličnih slučajeva bilo i na drugim stranama. Režim sve više sužava prostor djelovanja komunista. Spomenuli su mu slučaj s rastjerivanjem radničkog zbora u tvornici »Danici« u Koprivnici, tih dana (15. travnja 1928) na kojem je trebao govoriti Josip Broz. Prenijeli su mu Brozove pozdrave i želje za uspjeh u novoj sredini. (Josip Broz je više puta dolazio u Koprivnicu. U prolazu susretao se sa sekretarom Partijskog rukovodstva u Križevcima Đurom Bošćakom.) Preporučili su da u buduću djeluje opreznije i da suviše ne inzistira na pripremama za buduću kandidatsku listu RSRS-a. Vlasti ionako neće dopustiti njenu verifikaciju. Bolje je orijentirati se na stvaranje jake republikanske ljevice u okviru HSS-a.

Matija je imao dobro iskustvo u radu s ljevičarima HSS-a u Đurđevcu. Grđevačka mjesna i općinske organizacija HSS-a imala je burniju prošlost od đurđevačke. Bila je začetnik velikih seljačkih nemira u Hrvatskoj 2. rujna 1920. U tom smislu može se smatrati radikalnijom. Više njenih članova bilo je hapšeno i osuđeno. Matiji je to bilo poznato. O rujanskim događajima 1920. u Velikom Grđevcu, i drugim mjestima na grubišnopoljskom kotaru, mnogo se pisalo u novinama. Kasnije je o tome bilo rasprava na sastancima Partijskog rukovodstva u Križevcima (1923. i 1924). Konstatirano je da izraženi radikalizam seljaštva na grubišnopoljskom kotaru nije iskorišten za jaču afirmaciju komunističkih snaga, i to jednostavno zbog toga što onamo nije upućen ni jedan partijski aktivist koji bi to znao učiniti. Kasnije su se prilike izmijenile. Vlasti su nametnule čvrstu stegu.

Bivši povratnici iz ruskog zarobljeništva, zbog hapšenja i šikaniranja, potpuno su se smirili. U organizaciji HSS-a također su se bojali represalija, ali to ne znači da su se odrekli težnje za stvaranjem hrvatske seljačke republike. Ipak, za razliku od Đurđevčana, nisu dopustili 1925/1926 (povodom ulaska HSS-a u vladu) da im federalisti poljuljaju jedinstvo. Općenito, na grubišnopoljskom području federalisti su bili beznačajni.

Razgovarajući o svemu tome s bližim suradnicima, Matija Krog, je došao do zaključka da bi se cijela grđevačka organizacija HSS-a, uz dobru političku akciju, mogla svrstati u tzv. radikalnu republikansku ljevicu. Drugim riječima, mogla se podvesti pod jak politički utjecaj komunista. S tim u vezi dogovoreno je da se svi suradnici RSRS-a uključe u HSS kao aktivni članovi. Pošto je među suradnicima bilo nekoliko Srba, njima je preporučeno da se aktiviraju u Samostalnoj demokratskoj stranci koju također treba pokušati približiti ciljevima komunista. Dogovor je dao dobre rezultate. Suradnici RSRS-a dobili su na obje strane podršku većine članstva i doskoro je stvoren u Velikom Grđevcu čvrst stranački izborni savez u okviru Seljačko-demokratske koalicije. Taj savez, zbog uvođenja apsolutističke diktature (1929), nije mogao, u početku, pokazati svoju vrijednost, ali je zato, poslije pucanja stega diktature, došao do punog izražaja. Bio je nosilac izbornih uspjeha grđevačke ljevice i udario je čvrste temelje prijateljstvu među Hrvatima, Srbima, Mađarima i Česima na grđevačkoj općini i ne samo njoj. To je bio, ujedno, prvi značajniji uspjeh koji je postigao Matija Krog u svom političkom djelovanju u Velikom Grđevcu.

Neposredno nakon uvođenja apsolutističke diktature Matija je dobio sina Miroslava (13. siječnja 1929). Ne zna se da li zbog toga ili nekih drugih razloga, ali žandari su ga ostavili na miru, no ne za dugo. Već 29. travnja 1929. pozvan je u općinu gdje mu je rečeno da će biti pod redovnim nadzorom žandarmerije, a to znači da će mu radnja i stan biti pretresani svakog mjeseca, da mora prijavljivati kretanje izvan mjesta i da se mora u svako doba znati njegovo kretanje unutar mjesta. Matija je shvatio smisao tih mjera. Vlasti žele pod svaku cijenu spriječiti djelatnost komunista. Njega žele spriječiti da se susreće sa suradnicima. Uostalom, svi politički skupovi bili su zabranjeni. Uveden je nadzor nad kretanjem još nekih suradnika u Velikom Grđevcu (Viktorom Kelemenom i Nikolom Domuzinom).

Kad je doznao o masovnim hapšenjima i suđenjima komunistima u cijeloj zemlji, Matija se morao pomiriti s ograničenjima koja su mu vlasti nametnule. Čak mu se učinilo da su ga, iz nekih razloga, poštjedjeli. Ipak, nije mogao mirovati. Pokušao je preko pouzdanih osoba uspostaviti vezu s Partijskim rukovodstvom u Križevcima. Nije uspio. Nije ni mogao, jer je sekretar Bošćak bio uhapšen. No, već i to saznanje bilo je dovoljno da shvati težinu situacije. Nakon toga doznao je za hapšenje u Bjelovaru. To je značilo da su sve veze prekinute, da su tamošnji članovi Partijskog rukovodstva u zatvoru. Drugim riječima, Partijsko je rukovodstvo prestalo postojati, a time i Matijino članstvo u njemu. Nije mu ostalo drugo, nego da do daljnjeg miruje. Na vlastitu ruku nije se smjelo ništa poduzimati. Nadao se da će bilo kad od nekuda doći po upute o tome što treba raditi. Do toga preteklo je više godina.

Tri godine kasnije (16. ožujka 1932.) žandari su detaljno pretresli Matijin stan i radnju. Pretres je trajao od

9 do 16 sati. Mada nisu ništa našli, uhapsili su ga i odveli na ispitivanje koje je trajalo od 18 do 24 sata. Poslije toga, vezanog, zadržali su ga u općinskom pritvoru. Tek drugog dana (18. ožujka 1932) sproveden je u sudski zatvor u Grubišnom Polju. Ondje su ga ispitivali desetak dana (do 27. ožujka 1932) i budući da nisu ništa doznali, pustili ga kući. Iza toga Matija je doznao od općinskih činovnika da ga je prokazao jedan žandarmerijski doušnik, mještanin, koji se nedavno vratio s izdržavanja kazne u Lepoglavi gdje je bio zbog pronevjere i krađe. Policijski agenti koji su vrbovali zatvorenike, obećali su mu da će ga pustiti na slobodu prije isteka kazne, ako od političkih osuđenika, odnosno komunista dozna, imaju li svojih drugova na slobodi.

Razumije se, komunisti nisu bili toliko naivni da bi imena svojih drugova otkrili varalici, niti su dolazili u dodir s takvim tipovima pa od toga nije bilo ništa. Agenti bjelovarske policije koji su znali da se u Lepoglavi nalazi Josip Broz, pokušali su ipak iskoristiti varalicu za svoje ciljeve. Željeli su, naime, znati da li Broz održava veze sa svojim bliskim znancem iz Hrvatskog zagorja Matijom Krogom koji živi i radi u Velikom Grđevcu. Cilj im je bio da se i Matiju osudi na robiju. Ponudili su varalici nagradu, ako kaže grđevačkoj žandarmeriji, kad se vrati iz Lepoglave, da ga je Broz pitao »poznaje li nekog Matiju Kroga?« i dodao »pozdravi ga!« Varalica je pristao. Na osnovi toga žandari su uhapsili Matiju. Ispitivanjem nisu ništa doznali. Istražitelj u Grubišnom Polju posumnjao je u vjerodostojnost prijave, pa je zatražio mišljenje zatvorskih vlasti u Lepoglavi. Odanle su javili da komunisti ne dopuštaju pristup kriminalcima i da se ne može dokazati da je Broz poslao bilo kakvu poruku. Sudski istražitelj poznao je varalicu i odmah shvatio o čemu se radi. Odustao je od podizanja tužbe i pustio Matiju kući. Varalica se kasnije odselio nekamo u Srbiju. Poslije drugog svjetskog rata Matija nije pokretao postupak za krivično gonjenje zbog lažnog svjedočenja. Bivši režim nije se mogao spasiti ni uz pomoć varalica.

Žandarmerijski nadzor koji je uveden u travnju 1929. trajao je sedam godina, do ožujka 1936. Za to vrijeme Matija nije mogao djelovati politički. Ipak, nešto je učinio. Stekao je brojne znance i prijatelje na grubišnopoljskom kotaru među kojima je bilo mnogo onih koji se nisu mirili s postojećim poretkom. Postao je ugledan član mjesne čitaonice, Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Velikom Grđevcu i Obrtničke komore u Grubišnom Polju. Uz pomoć Viktora Kelemana uspostavio je 1938. vezu s članovima Okružnog komiteta KPH u Bjelovaru (koji je formiran 1937). Odanle su mu javili da od prijašnjih suradnika RSRS-a formira Mjesni odbor stranke radnog naroda, što je učinio. Odbor je imao devet članova, među kojima više ljevičara iz HSS-a. Obnovljen je izborni savez između HSS-a i SDS-a u okviru Seljačko-demokratske koalicije. Koalicija je imala uspjeha na izborima.

1939. u Velikom Grđevcu formirana je ilegalna partijska ćelija. Sekretar je bio Matija Krog. On je pomogao u formiranju još nekoliko ćelija i odbora Stranke radnog naroda na kotaru. Pomoću Stranke radnog naroda pokrenuo je općinske organizacije HSS-a u Velikom Grđevcu, Velikoj Pisanici i Novoj Rači da podignu narod protiv sječe velikih površina šume u Slatkome potoku koju su strani zakupci, podmitivši državne činovnike, dobili uz nisku cijenu. Organizacije HSS-a podnijele su zajedničku rezoluciju kojom su tražile novu procjenu

od neutralne stručne komisije. Nova procjena bila je nesusporedivo veća, pa su stranci odustali od sječe. Hrastova građa iz Slatkog potoka poslužila je, poslije rata, za obnavljanje popaljenih domova u Bilogori i za gradnju mostova i zadržanih domova u Podravini, Međimurju i drugdje. Pored toga uspjeha, Matija je 1939. dobio još jednu kćerku.

U Okružnom komitetu KPH Bjelovar računali su da će im Matijino političko iskustvo i ugled koristiti i na drugim stranama. On se nije izgovarao od zadataka. Nažalost, zdravlje mu nije dopuštalo da se jače angažira. Pored prijašnjih tegoba, koje su se pogoršale, pojavila se i srčana mana. U svibnju 1938. na putu za Gornju Kovačicu pao je u nesvijest od sunčanice i slabog srca. Spasen je intervencijom liječnika. Otad je osjećao malaksalost, uz češće krize. Liječnik je preporučio mirovanje i redovne kontrole, a po potrebi i bolničko liječenje. Matija se morao složiti. Političko angažiranje morao je ograničiti. Ipak, kad bi mu se zdravlje popravilo, nije mirovao.

Rat i okupacija 1941. donijeli su nove neizvjesnosti i teškoće. Samo petnaestak dana nakon proglašenja NDH stigla je iz Zagreba na grubišnopoljski kotar ustaška kaznena ekspedicija, pod vodstvom emigranata. Zahtijevali su od vođa HSS-a i Hrvatske seljačke zaštite da im pomognu pohapsiti sve viđenije Srbe, muškarce. Doznajući za to, premda i sam ugrožen, Matija je odmah angažirao sve suradnike u HSS-u da se to spriječi. Općinski odbor HSS-a i zapovjedništvo zaštite u Velikom Grđevcu nisu dopustili hapšenje na svom području. Ostala dva općinska odbora (Grubišno Polje i Ivanovo Selo) nisu postupila tako. Ondje su uhapšena 504 muškarca. Odvedeni su u koncentracijski logor »Danicu« u Koprivnici. Odanle su 26-orica, zauzimanjem nekih vođa HSS-a bila oslobođena, a ostali su otpremljeni u Jadovno i pogubljeni u srpnju 1941.

Istog mjeseca, srpnja 1941. ustaše su zahtijevali od rukovodstva HSS-a i zaštite da organiziraju iseljavanje srpskih domaćinstava u Srbiju. Opet su na grđevačkoj općini naišli na otpor. Tada su raspustili sve organizacije HSS-a i zaštite na općini. Na vlast su postavili samo one članove koji su pristupili ustaškom pokretu. Pošto takvih nije bilo dovoljno, morali su dovesti pristaše iz drugih krajeva. Pojačali su i oružničku postaju. Matiju Kroga, članove partijske ćelije i Stranke radnog naroda, te sve viđenije ljevičare HSS-a stavili su pod prisмотрu i zabranili im kretanje izvan mjesta. Dvojicu članova partijske ćelije (Viktora Kelemena i Josipa Zečevića) odveli su na ispitivanje u Grubišno Polje i zadržali u zatvoru više od mjesec dana. Pošto nisu ništa doznali, odustali su od izvođenja na sud. Partijska je ćelija i dalje ostala na okupu, ali su joj bitno smanjene mogućnosti za djelovanje. Matija je o tome obavijestio sekretara Okružnog komiteta KPH u Bjelovaru Kasima Čehajića Turčina i upozorio da ne navraća u Veliki Grđevac, jer su sve javke pod nadzorom. Sekretar je zbog toga, sve pripreme u vezi s ustankom u istočnoj Bilogori, obavljao u Grubišnom Polju i Malim Zdedcima. Članovi iz Velikog Grđevca nisu smjeli ići onamo da ne bi naveli ustaše na mjestu gdje su se održavali sastanci.

Sekretar Okružnog komiteta KPH poručio je Matiji da partijska ćelija ne čini ništa što bi moglo dovesti do novih hapšenja. Cilj je sačuvati ljude koji će kasnije moći slati obavještajne podatke na teren o stanju u uporištu. Mlađe i za vojsku sposobne članove, ako im zaprijeti opasnost od hapšenja, treba poslati u NOV. Tako je učinjeno.

U lipnju 1942. partijska je ćelija upozorila Bilogorsku partizansku četu da se oružnici i ustaše iz Velikog Grđevca spremaju napasti njenu bazu kod Sibenika. Četa ih je dočekala i raspršila. Oružnici su odmah (26. lipnja 1942.) nasumce, uhapsili četiri člana (Matiju Kroga, Viktora Kelemena, Nikolu Farkaša i Nikolu Tišmu) i odveli ih u zatvor Župskog redarstva u Bjelovaru. Ondje su ih ispitivali do 30. listopada 1942. U zatvoru se Matija našao sa svojim bliskim suradnikom i članom Partijskog rukovodstva u Križevcima, Đurom Šegovićem iz Bjelovara. Budući da nisu ništa priznali, pušteni su kući. Nakon toga formirali su ilegalni mjesni NOO u Velikom Grđevcu. Odbor je s uspjehom obavljao svoje zadatke. Prikupio je podatke o snazi i rasporedu posade u uporištu, što je omogućilo snagama NOV-a da 14. lipnja 1944. svladaju posadu i oslobode Veliki Grđevac.

Matija Krog i njegov sin Miroslav (mada još dječak) otišli su tada u NOV. Odlukom Komande virovitičkog vojnog područja Matija je postavljen za šefa Postolarske radnje Kotarskog NOO-a Grubišno Polje, sa sjedištem u Velikoj Peratovici. Na toj dužnosti ostao je do svršetka rata. Prilikom privremenog okupiranja slobodnog teritorija, u veljači 1945. evakuiran je s radnjom u Vojvodinu. Nakon rata, zbog slabog zdravlja, bio je demobiliziran. Koliko su mu dopuštale mogućnosti, radio je u svojoj postolarskoj radnji. Djelovao je u društvenopolitičkim organizacijama u Velikom Grđevcu i Grubišnom Polju i bio član Općinskog NO-a Veliki Grđevac i kotarske skupštine u Grubišnom Polju.

Odmah poslije rata Matija je pisao Josipu Brozu Titu o svemu što je proživio i zaželio da se susretnu. Tito se tome obradovao i obećao da će se susresti, čim bude moguće. Međutim, zbog neobjektivnih informacija o Matiji, koje su poslali neki mlađi funkcionari (navodno da nije bio dovoljno revolucionaran) do susreta je došlo tek nakon osam godina, 17. svibnja 1953. Toga dana održavao se veliki zbor naroda Slavonije u Slavanskom Brodu, povodom desete obljetnice fomiranja Šestog korpusa NOVJ (slavonskog) gdje je Tito držao govor. Pozvao je Matiju da mu bude gost. Poslije zбора, na ručku u hotelu, održao je zdravicu u Matijinu čast. Odao mu je priznanje za sve što je učinio u korist naroda: za Komunističku partiju, radnički pokret i NOB, za bratstvo i jedinstvo naroda Bilogore i Podravine. Pri tome nije propustio podsjetiti mlađe funkcionare (kao što je nedavno pismom podsjetio bjelovarske funkcionare zbog sličnog odnosa prema Đuri Šegoviću): »Ne valja to kad današnja generacija misli da svijet počinje od nje«.

Matija je bio sretan. To mu je pomoglo da se s više energije bori protiv bolesti i da za vrijeme čestih boravaka u lječilištima napiše sjećanja iz svog života i rada, koja je posvetio svome sinu Miroslavu. Na žalost, nije dugo živio. Bolest je bila jača. Matija Krog umro je 13. rujna 1957. u Velikom Grđevcu.⁵⁵

1. Tečaj je prekinut krajem prosinca 1920. zbog zabrane rada KPJ. Krog se sjeća da su među predavačima bili Simo Miljuš, Miroslav Krleža, Kamilo Horvatin i dr. Glavni predmet bio je Rad i kapital.
2. Radilo se o Bolti Dobravcu, stolaru iz Đurđevca (pogubili ga 1944. Kozaci), Dragutinu Vrhovskom, postolaru iz Đurđevca, Janku Gomanu, postolarskom pomoćniku iz Virja i još nekima.
3. Više o tome vidi: Savo Velagić, Pregled razvika radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Bjelovar (skripta) Bjelovar 1966, 202, i isti, Druga konferencija Okružnog komiteta KPH Bjelovar 5. 6. 1941. na Kalniku, Bjelovar 1969, 12.
4. Interni elaborat Sekretarijata za unutrašnje poslove bivšeg kotara Đurđevca o razvoju i djelovanju HRSS-a odnosno HSS-a na đurđevačkom kotaru od 1905. do 1941.
5. Prema popisu stanovništva od 31. ožujka 1921. na đurđevačkom kotaru živjelo je 827 pravoslavaca, što podrazumijeva da je toliko bilo i Srba. Rimokatolika je bilo 51 523, Židova 91, protestanata 45 i ostalih 20.
6. Tako npr. u razdoblju za i poslije apsolutističke diktature (1929–1938) pokušale su se nametnuti centralističko-unitarističke stranke kao što su Jugoslavenska radikalnoseljačka demokracija, Jugoslavenska nacionalna stranka i Jugoslavenska radikalna zajednica. Za agitiranje prilikom upisivanja članova koristile su se državnim činovnicima koji su, čak i protiv volje, morali pristupiti tim strankama, ukoliko nisu željeli ostati bez zaposlenja. Ipak, na području đurđevačkog kotara, ni u takvim okolnostima, nisu imale uspjeha.
7. Prije uvođenja apsolutističke diktature, 6. siječnja 1929. u Đurđevcu se okupilo dvadesetak pristalica Starčevićeve Hrvatske stranke prava i nastavilo ilegalno djelovati. Povezali su se s dr Antom Pavelićem (kasnijim poglavnikom) i pozivali ga na sastanke u Đurđevac, Ferdinandovac i Virje. Omogućili su mu da noću 19/20. siječnja 1929. preko Ferdinandovca priđe u Madarsku i prođu u Austriju. Švi članovi ilegalne stranke pridružili su se kasnije ustaškom pokretu. Neki su imali visoke funkcije u ustaškoj vlasti. Većina ih je, zbog počinjenih zločina, osuđena na smrt. (Kao u bilj. 4).
8. Dragiša Jović, Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koja su potpadala pod nadzor Kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika, Zbornik Historijskog instituta Slavonije broj 10, Slavonski Brod 1973, 247–248.
9. Prema popisu od 31. 3. 1931. socijalna struktura stanovništva na kotaru bila je sljedeća: radnika 886, činovnika 561, nadničara i sluga 1626, šegrti 227, kućne služkinje 54. Od poljoprivrede živjelo je 45 269 stanovnika.
10. Odnosi se na područje ondašnjeg đurđevačkog kotara, koje se unekoliko razlikuje od područja današnje općine. Naime, poslije drugog svjetskog rata, priključena su istočnom dijelu općine tri sela iz sastava virovitičke općine. To su Stari Gradac, Starogradački Marof i Turnašica. Ondje je 1920. bilo članova Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u sastavu mjesne sekcije SRPJ (k) u Starom Gracu koja je formirana početkom 1920. a imala je jedanaest članova. Poslije zabrane KPJ, dvojica članova sekcije (braća Paradinovići) nastavili su djelovati u ilegalnoj partijskoj ćeliji Lozan-Stari Gradac (Savo Velagić, Pregled razvika radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Virovitica (skripta) Bjelovar 1967, 233)
11. Bogumil Hrabak, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u prvom svjetskom ratu, Zbornik Historijskog instituta Slavonije broj 16, Slavonski Brod 1979, 65, navodi da je u lipnju 1918. narod bio jako uzbuđen u vezi s najavljenom revizijom stoke. Očekivalo se da će zeleni kadar napasti oružničku postaju i vojne barake u Virju 11. lipnja 1918. preoteti blago i vratiti vlasnicima. Čak se govorilo o mogućem prevratu, uz bacanje ručnih bombi (koje je tek trebalo pribaviti). Naravno, od toga nije bilo ništa. Dodaje da je jedan naoružani vojni bjegunac, Đurđevčanin, koji se krio u bilogorskim šumama (između Đurđevca i Bjelovara) ima do 500 naoružanih bjegunaca. Čim im je da dodu u dodir sa seljacima u Podravini i izvedu zajednički ustanak, jer je svima rat dozlogrdio – vojniciima koji gladuju i njihovim domovima od kojih revizija sve oduzima. Zaključuje da sa seljaci zaista vidjeli u šumama uz Dravu i na Bilogori skupine od pet do deset naoružanih vojnika; poznavali su ih jer se radilo o domaćim ljudima. Ipak, do zajedničkog ustanka nije došlo. Radilo se o vojnicima koji su pobjegli iz tzv. marš-bataljona i skrivali se u šumama do svršetka rata. Tada su odbacili oružje i vratili se kućama. Dragutin Feleatar, Koprivnički događaji 1918–1920, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979, 5–20, navodi da je u Prekodravlju bilo više izgređa nepoznatih vojnika. Mato Kudumija, Đurđevac u svijetu i vremenu, Đurđevac 1968, 76, navodi da su raspušteni vojnici s fronta, u povratku kućama, počinili brojne izgrede, tokom listopada 1918. Paljevina je bilo u Pitomači i Virju, pljački u Cepelovcu, Đurđevcu, Kalinovcu, Ko-
- zarevcu, Podravskom Kloštru, Podravskim Sesvetama i Prugovcu. Prilikom pljačke u Đurđevcu, 29. listopada 1918. zapovjednik posade ubio je jednog izgređnika pa su se ostali razbjegli.
12. Bogumil Hrabak, isto, 88–89.
13. Pavle Šogorić, Rad KPJ u općini Đurđevac između dva svjetska rata, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979, 21–25, navodi da je takvih povratnika bilo u Đurđevcu, Kalinovcu, Pitomači, Prugovcu, Starom Gracu i drugdje.
14. Više o tome vidi Bogumil Hrabak, Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. Zbornik Historijskog instituta Slavonije broj 10, Slavonski Brod 1973, 44–45.
15. Više o tome vidi n. dj. u bilj. 13.
16. Više o tome vidi n. dj. u bilj. 14 (46–47)
17. Više o tome vidi Savo Velagić, Pregled razvika radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Bjelovar (skripta), Bjelovar 1966, 144, i isti, KP Bjelovar 1919–1952, Bjelovar 1959, 19–21.
18. Štrajkačku aktivnost HRSS-a osudila je radnička i komunistička štampa, jer je štrajk bio uperen ne samo protiv radništva i gradske sirotinje, nego je štetio i samom seljaštvu. Opravdanja vodstva HRSS-a da su štrajkovi bili upereni protiv gradske buržoazije i vlastodržaca, samotrana su nelogični, jer je buržoazija bila opskrbljena zalihama i nije marila za seljački bojkot.
19. Ante Dobrila, Ivo Piškorec i Mato Kudumija, Partizanski dani, Đurđevac 1964, 14, navode da su to bili: Mavro Han, postolarski pomoćnik iz Đurđevca, Vjekoslav Hloušek, stolar iz Đurđevca i Alojz Kašner, tipograf iz Đurđevca. Dodaje se da su s ćelijom suradivali Ante Rončević, zemljoradnik iz Semovaca i Josip Batak, zemljoradnik iz Đurđevca.
20. Isto, 13–15, navodi se da je bilo oko trideset suradnika. Spominju se imena postolara Stjepana Duplića, Franje Kuštraka, postolarskog naučnika Stjepana Sklebaka iz Kozarevca te mještana Franje Matejaka, Ivana Mihalica i Pere Kanića.
21. Isto, 14–15, navodi se da je prilikom pretresa Krogove radnje, veljači 1923. žandarmerija našla brošure: Lenjin (20 kom) Komunistička početnica, Država i kapitalizam, Kapital, Jugoslavensko pitanje u svijetu marksizma, Književna republika i dr.
22. Josip Cazi, Nezavisni sindikati, knjiga prva, Zagreb 1962, 339, navodi da su Nezavisni sindikati imali u Đurđevcu male podružnice kožarskih, drvodjelskih i živčarskih radnika, u svakoj dva do četiri platije.
23. Borba, Zagreb, 24. i 28. veljače 1923. i Đuro Šegović (Bjelovar) Sjećanja o radu KPJ 1920–1941, Historijski arhiv Bjelovar, reg. br. D-2-1, kut. 18.
24. Vidi bilj. 21.
25. Više o tome vidi n. dj. u bilj. 19. Navodi se da su kotarske vlasti u Đurđevcu, u to doba, bile nešto blaže prema komunistima, što se potkrijepljuje činjenicom da je kotarski predstojnik, mjesec dana kasnije, vratio Matiji zaplijenjene brošure te izjavio da mu se dopada Krležina »Književna republika«. Žandarmerija je bila strožija, što se dokazuje primjerom da je premetačinu u Matiji-noj radnji i stanu vršila više od dva i pol sata.
26. Bjelovarski list »Nezavisnost« (organ Hrvatske zajednice) u broju od 23. ožujka 1923. navodi da je režimu uspjelo uništiti komunističku stranku koja nije dobila ni jedan mandat na izborima u ožujku 1923.
27. Vladimir Dedijer, Tito speaks (Tito govori) London 1953, 43–44, citira sjećanja Josipa Broza u kojima kaže da ga je Šabić poveo s više komunista u Bjelovaru i okolici, poslije skupštinskih izbora 1923. te da su, nakon toga, pojačali aktivnost.
28. Matija Krog putovao je u Zagreb u vezi s kupovinom gradilišta za kuću. Gradnju kuće dovršio je tek 1933, ali se u nju, iz obiteljskih razloga, nikad nije uselio. Prilikom gradnje zadužio se za veću svotu koju je otplatio potkraj 1936.
29. Radnik – Delavec, Beograd, 5. kolovoza 1923.
30. Kao u bilj. 3
31. Više o sastavu rukovodstva vidi Vladimir Dedijer, Josip Broz Tito – Prilozi za biografiju, Beograd 1953, 108. i n. dj. u bilj. 3.
32. Zakonom od 26. travnja 1922. ukinuta je Bjelovarsko-krizevačka županija (i druge) i njeno područje pripalo je zagrebačkoj i osječkoj oblasti. Provedba zakona potrajala je duže pa je županija, faktično, prestala postojati 1924. Otad se pojavljuje naziv »okrug« ili »izborni okrug« (za skupštinske izbore) koji je obuhvaćao prijašnje područje županije. Od 1929. Sudbeni stol u Bjelovaru dobio je naziv Okružni sud. Sud je, također obuhvaćao područje prijašnje županije (Više o tome vidi n. dj. u bilj. 3).
33. Kao u bilj. 19. i Borba, Zagreb, 8. svibnja 1924. Nije bilo moguće utvrditi broj sudionika povorke. Pretpostavlja se da ih je moglo biti do pedeset. U članku Borbe navodi se da je Povjereništvo NRPJ u Đurđevcu organiziralo proslavu »zajedno sa svim radnicima«, ali ne spominje broj. Josip Cazi, Nezavisni sindikati, knjiga druga, Zagreb 1964, 346, navodi da je u povorci bilo najviše radnika iz Braunovog paromlina.
34. Arhiv Predsjedništva CK SKJ u Beogradu, fond NRPJ/5.
35. Historijski arhiv Bjelovar, fond Bjelovarsko-krizevačke županije (lista kandidata po kotarima, potpisi predlažaka i predstavnika u biračkim odborima, te popratni spisi)
36. Više o tome vidi Radnička borba, Zagreb, 29. srpnja 1925.
37. Radnička borba, Zagreb, 25. rujna 1925.

38. Josip Broz bio je nedavno (u ožujku 1925) uhapšen i držan osam dana u zatvoru u Bjelovaru zbog toga što je održao javni govor u Markovcu kraj Bjelovara. Nakon toga žandarmerija ga je gotovo svakog tjedna posjećivala pa je, početkom rujna 1925. napustio Veliko Trojstvo i otišao u Kraljevicu.
39. Tvrtka »dđ Čerešnjevačko-Pitomački ugljenokopi« osnovana je 14. travnja 1906.
40. Demokratski glas, Bjelovar, 20. lipnja 1925.
41. Kao u bilj. 4.
42. Isto.
43. Isto.
44. Isto.
45. Na lokalnim izborima za gradsko vijeće, u ožujku 1920. dobili su većinu mandata i mjesto načelnika grada, a na skupštinskim izborima u studenom 1920. dvojica komunističkih kandidata (na virovitičkoj županiji) odnijela su apsolutnu pobjedu.
46. Preseljeno je nekoliko desetaka članova, naročito iz naselja uz desnu obalu Drave. Među njima bilo je više aktivista koji su, kasnije, zauzeli visoke funkcije u HSS-u na virovitičkom kotaru.
47. Odnosi se na Tomu Jalžabetića (1871-1939) iz Đurđevca, osnivača HSS-a i zastupnika za izborni kotar Đurđevac koji je, uzastopno, pet puta biran na listi stranke (od 1910. do 1923). Poslije zavođenja apsolutističke diktature (1929) kralj ga je imenovao senatorom u Beogradu, jer je podržao uvođenje diktature.
48. Kao u bilj. 4.
49. Procjena je napravljena na osnovi broja glasaliha za kandidate na listi HSS-a na skupštinskim izborima u prosincu 1938.
50. Kao u bilj. 4. Približna procjena o tome uzeta je iz podatka da su od 1929. do 1933. otišla u emigraciju (u Janka-Pustu) tri ustaška suradnika te da su od 1941. do 1945, zbog aktivne službe u ustaškim postrojbama i počinjenih zločina, vojni sudovi NOV-a osudili na smrt dvadeset dvije osobe. Otprilike toliko ili nešto više osuđeno ih je na vremenske kazne, zbog suradnje sa ustašama.
51. Više o tome vidi n. dj. u bilj. 3, 13. i 19.
52. Na primjer, Martin Jendrić i Marko Matkov iz Đurđevca bili su članovi ZAVNOH-a, Petar Frančina iz Đurđevca bio je prvi predsjednik Okružnog NOO-a Bjelovar, a Petar Matočec i Ivan Tomašen iz Đurđevca bili su predsjednici Kotarskog NOO-a Đurđevac. Dosta ih je bilo na rukovodećim položajima u općinskim i mjesnim NOO-ima te u političkim organizacijama.
53. Podatak je utvrđen na osnovi popisa funkcionara u HSS-u 1926, koji su surađivali s NOP-om odnosno sudjelovali u NOB-u (kao u bilj. 3. i 4). Budući da nema popisa redovnih članova HSS-a iz 1926. koji su kasnije sudjelovali u NOB-u, može se pretpostaviti da je daleko veći broj ljevičara, odnosno republikanaca, surađivao 1926. i kasnije s komunistima u okviru RSRS-a.
54. Ustaški ideolozi objašnjavali su kasnije svoje ulazjenje u Seljačko-demokratsku koaliciju težnjom da sprječje zbližavanje i suradnju između HSS-a i SDS-a odnosno njihovih vođa Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića (Brošura: Putem hrvatskog državnog prava, Zagreb 1942, 74-75)
55. Podaci za biografiju korišteni su iz zapisa Matije Kroga i na osnovi sjećanja njegovog sina Miroslava Kroga. Konzultanti za opisano razdoblje političke aktivnosti na đurđevačkom kotaru su: Vlado Car, borac NOR-a, rezervni potpukovnik JNA i društveno-politički radnik iz Đurđevca i Ivan Hasan, borac NOR-a, rezervni pukovnik JNA i društveno-politički radnik iz Bjelovara rodom iz Đurđevca.